

Overgangen mellom hedendom og kristendom – belyst gjennom graver og tidlige kirkesteder i Vestfold

Masteroppgave i arkeologi

Universitetet i Bergen

Høst 2021

Fredrik Johansen

Abstract

This thesis discusses the transition from heathenism to Christianity in Vestfold, with focus on three burial grounds: Borre, Gulli and Kaupang, and the earliest churches in the region. This study will address multiple things. First, do we find any Christian indications in the pre-Christian graves at the three burial grounds, and if so: why? Also, when does the pagan burial customs end? Second, how can the oldest churches in Vestfold help us understand the religious transition? Thirdly, can the proximity between the oldest churches and pagan burial sites and/or cult sites shed light on the possible continuity of cult or power?

In all the three burial grounds I was able to find only one definite Christian item, a silver crucifix pendant in Kaupang. With status as a trading settlement, it is possible that Kaupang can have had Christian visitors. With regards to the pagan burial customs, it seems to cease the earliest at Borre, at around 900-950 AD, with Gulli and Kaupang close behind at around 1000 AD. Out of the 18 churches in Vestfold build in 1200 AD or earlier, 17 of them are build close to, or on top of older pagan burial sites or cult sites, which in many cases suggests a level of continuity of cult, and in some cases continuity of power. It did not seem as though some parts of the region were Christianized before others, although local variations did occur.

Forord

Jeg har lenge vært spesielt interessert i religion innenfor arkeologi, så jeg føler meg heldig som har fått fordype meg i nettopp dette i min masteroppgave. Først og fremst vil jeg rette en stor takk til veileder Irene Baug for viktige innspill og gode tilbakemeldinger. Også en takk til min mor og far som har vært fantastiske støttespillere gjennom hele prosessen. Til slutt en takk til venninne Kristin for mange lange telefonsamtaler, og god støtte fra start til slutt.

Bergen, 17. november 2021
Fredrik Johansen

Innholdsfortegnelse

1. Emne og mål	2
2. Avgrensning i tid, rom og materiale.....	3
3. Forskningshistorie.....	4
4. Teori og metode	8
4.1 Ættesamfunn og hedendom.....	8
4.2 Kirken og kristendommen	10
4.2.1. Den tidligste kirkeorganisasjonen.....	12
4.3 Graver og gravgods.....	12
4.4 Metode.....	15
5. Undersøkellesområdene	16
5.1 Gravene på Borre.....	16
5.2 Gravene på Gulli	21
5.3 Gravene på Kaupang.....	24
5.4 Kristen innflytelse på noen av gravfeltene?	26
5.5 Tidlige kirker	27
6. Overgangen mellom hedendom og kristendom i Vestfold	38
6.1 Kristen innflytelse i hedenske graver.....	38
6.1.1 Haugbrott i hedenske graver	42
6.2 De eldste kirkene i Vestfold	44
6.3 Kultkontinuitet eller maktkontinuitet?	52
7. Konklusjon	56
Litteraturliste.....	60
Vedlegg	66

1. Emne og mål

I denne oppgaven vil jeg ta for meg overgangen mellom hedendom og kristendom – med hovedfokus på regionen Vestfold. Religionsskiftet er et tema som har vært diskutert de siste hundre årene, der man har tatt utgangspunkt i ulike kildekategorier, både arkeologiske og historiske. I denne oppgaven har jeg valgt å legge hovedfokus på vikingtidsgraver i Vestfold, for her å vurdere i hvilken grad de kan belyse kristningsprosessen i området. Jeg vil også trekke inn tidlige kirker i Vestfold, og diskutere disse i forhold til distribusjonen av de hedenske gravene, hvor kult- og maktkontinuitet vil være et viktig aspekt.

Problemstillingene mine blir som følger:

Kan gravmaterialet fra vikingtid i Vestfold bidra til å belyse kristningsprosessen i området? Hvor langt frem i tid fortsetter den hedenske gravskikken? Er det mulig å finne spor av kristen innflytelse i hedenske graver? Ved å diskutere disse spørsmålene kan gravmaterialet muligens gi indikasjoner på når området ble kristnet og om hvordan prosessen skjedde.

Når begynte man å bygge kirker i Vestfold, og hvor finner man de eldste kirkene? Det vil her være interessant å se på distribusjonen av graver i forhold til de tidlige kirkene. Ble ulike områder i regionen kristnet til ulik tid?

Et viktig spørsmål blir videre om nærheten mellom de eldste kirkene og hedenske kult- eller gravplasser kan fortelle oss noe om makt- og/eller kultkontinuitet i områdene undersøkt.

2. Avgrensning i tid, rom og materiale

I denne oppgaven vil jeg som nevnt fokusere på Vestfold, men innenfor denne regionen vil jeg foreta et utvalg av områder som vil ligge til grunn for denne oppgaven. Dette er nødvendig for å gjøre oppgaven forenelig med størrelsen og tiden jeg har til rådighet. Dateringen på gravene som vil inngå i denne studien vil være fra omkring 700-1050 evt.

For å få et best mulig representativt utvalg vil graver fra tre ulike områder i Vestfold utgjøre kildematerialet i denne oppgaven. Kaupang, en urban bosettelse fra vikingtid lokalisert fem kilometer sør-øst for Larvik er valgt ut som et av undersøkelsesområdene ettersom materialet der er godt dokumentert og tilgjengelig i ulike publikasjoner (se for eksempel Blindheim 1960, Skre, 2007, Stylegar 2007, Skre og Pilø 2011). Kaupang er en lokalitet som står i en særstilling, med svært gode kontakter utad - til områder som i stor grad var kristnet i vikingtiden (Hårdh, 2007, s. 95). I hvilken grad dette har ført til en tidligere overgang til kristendommen på Kaupang i forhold til andre områder vil bli undersøkt.

Det andre undersøkelsesområdet i oppgaven er Gulli. Gulli har et mindre antall graver enn Kaupang, men utgjør likevel et interessant område. I likhet med Kaupang ser det ut til at Gulli også har hatt kontakt med kristne områder (Aanestad, 2011, s. 38-43). Det siste stedet jeg vil inkludere i oppgaven er Borre. Borre har en lang historie med gravhauger som strekker seg fra overgangen mellom 500- og 600-tallet og frem til 900-tallet (Myhre, 1994a, s. 68). Gravhaugene på Borre er Nordens største samling av monumentale gravhauger (Myhre, 1994b, s. 54) og vil derfor være interessant å inkludere i denne oppgaven. Borre har også en kirke som ble bygget på første halvdel av 1100-tallet, men kirkestedet har trolig en historie som går tilbake til rundt år 1000 (Myhre, 2015, s. 95).

I tillegg til de tre gravfeltene vil middelalderkirkene i Vestfold utgjøre et viktig kildemateriale. I Vestfold finner vi 18 kirker fra omkring år 1200 eller eldre, inkludert to som ikke lenger står (Solum 1960). Jeg vil hovedsakelig fokusere på ti av dem, da disse er tilstrekkelig dokumentert. Sammen med kirkene vil jeg også se på makt- og kultkontinuitet, og undersøke hvorvidt disse kirkestedene ligger i nærheten av, eller på andre måter kan knyttes opp mot førkristne grav- eller kultsteder, og diskutere hva dette kan ha betydd for kristningen av Vestfold.

3. Forskningshistorie

Kristningen av Norge har lenge blitt diskutert i både historiske og arkeologiske fagmiljøer. På siste halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet var det spesielt én teori som var gjeldende: at Norge ble kristnet med vold i et tidsrom på 35 år med Olav Tryggvason og Olav Haraldsson i spissen (Gellein, 1998, s. 7).

Tidlig på 1900-tallet hellet forskerne fortsatt mot et raskt religionsskifte. Bl.a. mente arkeolog og kulturhistoriker Eivind S. Engelstad at overgangen fra hedendom til kristendom var en relativ enkel prosess. Dette begrunnet han med at det skulle være en lett sak å skifte tro (Engelstad, 1927, s. 77). Han mente også at kristningsprosessen i Norge ble gjort enklere ettersom den norrøne troen var på vei tilbake og troen på én gud alene ville virke svært appellerende (Engelstad, 1927, s. 78-79).

Engelstad mente også at inhumasjonsgravene på Østlandet var en direkte konsekvens av kristningsprosessen, i tillegg hevder han at kristendommen kom til Østlandet fra Vestlandet og via Oslofjorden og Glomma, noe som stemmer overens med Snorres kilder (Engelstad, 1929, s. 334 og Nordeide, 2011, s. 289-290).

På slutten av 1900-tallet gikk man imidlertid i stor grad vekk fra tanken om et raskt religionsskifte. Teologen og kirkehistorikeren Fridtjov Birkeli mente at dette «i tilfelle ville være en religionshistorisk sensasjon» (Birkeli, 1979, s. 7). Han påpekte at historikerne for det meste var enige om at disse teoriene ikke lenger holdt stand, og han mente at prosessen var en omveltning og at det derfor ville ta folk langt mer enn 35 år å tre inn i et helt nytt liv (Birkeli, 1979, s. 7). Ideen om at den førkristne troen var svak og på vei tilbake da kristendommen kom til landet er også blitt bestridt av blant annet religionsviteren Gro Steinsland (1995, s. 10). I senere tid har også arkeologen Anne-Sofie Gräslund (2002, s. 24) støttet opp under tanken om en langvarig kristningsprosess, og hevder at det arkeologiske materialet ikke kan underbygge teorien om et brått religionsskifte.

Anne-Sofie Gräslund har også tatt for seg spørsmålet om kultkontinuitet, i sitt kapittel om temaet i boken «Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid» (1992, s. 129-150). Hun beretter om blant annet Mære kirke i Trøndelag hvor det under kirken er funnet spor etter en bygning fra vikingtiden (Gräslund, 1992, s. 131). Her er det også funnet 19 gullgubber som er blitt tolket som å være tilknyttet førkristen fruktbarhetskult. Dette kan indikere at det har forekommet blot i bygningen, og den tolkes derfor som å ha vært en førkristen kultplass.

Ettersom kirken er reist på samme sted som denne bygningen mener Gräslund at dette er et klart eksempel på kultkontinuitet. Videre legger hun frem om kultplasser i førkristen tid og hvordan stormannsgårder gjerne har blitt brukt som kultplasser (Graslund, 1992, s. 132-136).

Arkeologen Jan Brendalsmo tar også for seg overgangen mellom hedendom og kristendom med fokus på tidlige kirkesteder i Vestfold i sin artikkel fra 1990. Her undersøker han hvem som bygde de tidligste kirkene i Vestfold og hvorfor. Han undersøker også kultkontinuitet og har anført en maksavstand på 100 meter mellom et norrønt kultsted og et kirkested for å avgjøre om det er snakk om kontinuitet i rom (Brendalsmo, 1990, s. 44). Han trekker inn topografisk plassering, stedsnavn, folkloristisk kildemateriale, annet skriftlig kildemateriale og det arkeologiske materialet (Brendalsmo, 1990, s. 38-48). Dette er en studie som er spesielt relevant for denne oppgaven, særlig i forhold til mitt eget arbeid knyttet til tidlige kirkesteder.

Arkeologen Brit Solli tar også for seg trosskiftet i sin artikkel «Fra hedendom til kristendom. Religionsskiftet i Norge i arkeologisk belysning» fra 1995. Hun fokuserer på hvilke forutsetninger som ligger til grunn for overgangen mellom hedendom og kristendom, i tillegg til å undersøke om det er mulig å se endring i gravskikken når graven ikke er nedlagt på en etablert kirkegård. Hun tar ikke for seg de tidligste kirkebyggene, ettersom disse først dukker opp da kristendommen allerede var godt kjent i landet (Solli, 1995, s. 24). Solli fokuserer også på spørsmålene knyttet til makt- og kultkontinuitet i overgangen mellom hedensk og kristen tro.

Arkeologisk materiale tyder på at Norge trolig har hatt kontakt med de britiske øyene og kristendommen siden år 600-700 evt., dette basert på angelsaksiske gjenstander funnet i Norge og ikke minst reinsdyrgevir funnet på Orknøyene som trolig stammer fra Skandinavia (Solli, 1995, s. 25-26). Solli mener også at det er mulig å gjenkjenne en grav som kristen selv om den ikke ligger på en kirkegård, dette til tross for store variasjoner i den hedenske gravskikken. Hun er imidlertid tydelig på at det er viktig å analysere konteksten rundt for å få et best mulig bilde av graven (Solli, 1995, s. 36).

Det er gjort lignende undersøkelser av kristningsprosessen som den jeg legger opp til i denne oppgaven flere steder i landet, men det nye i mitt arbeid er at jeg vektlegger både hedenske graver og tidlige middelalderske kirkesteder. Kristin Gellein har i sin masteroppgave i arkeologi, publisert i 2007, studert spor av kristen innflytelse i hedenske graver i Hordaland. Gellein ville blant annet undersøke om ubrente graver kan ha vært en indikasjon på kristen

innflytelse i yngre jernalder. Hun konkluderte imidlertid med at ettersom ubrente graver allerede dukker opp i eldre romertid blir det noe problematisk å trekke konklusjoner rundt kristen innflytelse (Gellein, 2007, s. 91).

Gellein undersøkte også innholdet i gravene for å se om eventuelle gjenstander kan ha vært kristne symboler. Det ble ikke påvist noen entydige kristne symboler i gravene, men symboler som kan ha vært kristne ble funnet. Gellein påpeker videre at symbolbruk er spesielt problematisk, da symboler kan oppfattes forskjellig fra forskjellige mennesker og til forskjellige tider. Studien konkluderer med at det i liten grad kan påvises kristen innflytelse i Hordaland i vikingtiden. En av grunnene til dette kan ha vært at den hedenske religionen sto mye sterkere enn tidligere antatt (Gellein, 2007, s. 92-93).

Sæbjørg Walaker Nordeide har i sin bok «The Viking Age as a period of religious transformation: the Christianization of Norway from AD 560-1150/1200» fra 2011 gjort flere omfattende studier av hedenske og kristne graver. Nordeides mål var å dokumentere de første eksemplene på kristen kultus i Norge ved hjelp av nye undersøkelser av det arkeologiske materialet. Nordeide hadde dog flere mål med sine undersøkelser, blant annet å etablere når den førkristne kultusen forsvant og ble erstattet med kristendommen i deler av Sør- og Midt-Norge. Nok et mål var å finne ut hvorvidt kristningsprosessen skjedde over lengre tid, noe som i så fall kan indikere at den førkristne kultusen tilpasset seg kristendommen (Nordeide, 2011, s. 18-21).

Nordeide sa seg også uenig i tolkningene til Engelstad nevnt tidligere i oppgaven. Hun baserte seg i større grad på arkeologiske kilder, og var også noe kritisk til en direkte bruk av skriftlige kilder fra middelalderen. Forskning har i de senere årene gitt en bedre forståelse av religiøse ritualer, samt fokusert mer på avgrensning i tid og rom, og geografiske kontekster (Nordeide, 2011, s. 289-290).

I en masteroppgave i arkeologi fra UiB har Lill-Heidi Teigen (2015) gjort lignende undersøkelser om kristningsprosessen på Sunnmøre i vikingtiden med utgangspunkt i den hedenske gravskikken. Hun konkluderer relativt likt med Gelleins undersøkelse av Hordaland, og mener at Sunnmøre var lite preget av kristne impulser i hedensk tid, men at området ble kristnet rundt tusenårsskiftet da den hedenske gravskikken opphører (Teigen, 2015, s. 59-60). På Sunnmøre ser en at antall gravfunn fra 900-tallet er færre enn fra 800-tallet, men Teigen påpeker at dette kan være en indikasjon på en endring i maktforhold, og ikke nødvendigvis et

resultat av kristen innflytelse. Teigen mener for øvrig at det er lite trolig at hele befolkningen var kristne selv om den hedenske gravskikken opphørte (Teigen, 2015, s. 59-60).

Overgangen mellom hedendom og kristendom belyst gjennom gravskikk er også tema i en studie av Bergljot Solberg fra 2015. Solberg trekker inn 13 fylker og 308 kommuner i Sør- og Midt-Norge i sin undersøkelse, men fokuserer utelukkende på mannsgraver med nedlagt våpen. Vestfold inngår imidlertid ikke i Solbergs studie. Solbergs mål med denne studien var å se om gravmaterialet preges av regional variasjon, om materialet stemmer overens med informasjonen vi har fra historiske kilder, og til slutt se om hennes resultater likner på tidligere undersøkelsers resultater (Solberg, 2015, s. 275-276).

4. Teori og metode

4.1 Ættesamfunn og hedendom

Menneskene som levde i det førkristne samfunnet hadde ikke et eget ord for religion. Religion eller mytologien var en integrert del av samfunnet, og ble heller omtalt som siðr, dvs. sed eller skikk. Det var først i møte med kristendommen at den hjemlige religionen ble kalt for heiðinn dómr, hedendom (Steinsland, 2005, s. 13-14), hvor heiðinn kan oversettes til «ikke-kristen». Uttrykksmåten viser at i hedendommen var det ikke først og fremst troen, men handlingene som sto i fokus (Steinsland, 2005, s. 268).

Offeret var hovedelementet i kulten. Blot sto sentralt i den norrøne religionen, og ordet blót har sammenheng med ordet blóta, som betyr å ofre (Steinsland, 2005, s. 274-276). Hva som ble ofret varierte, men besto som oftest av blodige slakteroffer. Ofringen kunne også i spesielle tilfeller bestå av våppedleggelser, verdigjenstander eller menneskeofringer (Steinsland, 2005, s. 276).

Blot ble gjerne gjennomført ved spesielle anledninger som religiøse høytider hvor trolig folk fra hele bygda ble samlet (Steinsland, 1992, s. 148). Disse blotene ble ofte gjennomført på bygdas storgård, da den førkristne religionen ikke hadde behov for egne sakralbygninger slik vi kjenner i kristendommen (Steinsland, 1992, s. 148). Likevel er det sannsynlig at det fantes steder i naturen som fra tidlig av ble ansett som hellige. Dette kunne være trelunder, fjell eller steinformasjoner, eller andre strukturer som skilte seg ut fra omgivelsene (Steinsland, 1992, s. 148).

Det skilles gjerne mellom den sentrale kulten som foregikk på tingene, høvdinggårdene eller religiøse steder, og den lokale kulten som fant sted hjemme på gården (Sigurdsson, 2008, s. 67). I motsetning til kristendommen hadde hedendommen trolig ikke noen sentrale gudshus hvor gudene ble tilbedt eller offer gjennomført. Det er likevel blitt diskutert hvorvidt hov kan ha vært en egen hedensk kultbygning (Steinsland, 2005, s. 284-286).

Hedendommen hadde heller ingen steder hvor avdøde behøvde og gravlegges på. Selve begravelsen var preget av stor variasjon (Steinsland, 2005, s. 339). Det var ikke uvanlig at bøndene eller andre sentrale personer knyttet til gården ble gravlagt i gravhauger på gården, mens andre medlemmer av husholdningen gjerne ble lagt i flatmarksgraver andre steder (Sigurdsson, 2008, s. 67). Gravene i hedensk tid kunne variere fra simple flatmarksgraver med

sparsommelig gravgods til store gravhauger med mye gravgods. Hvorvidt den avdøde ble kremert eller ikke varierte også. Graven kunne ligge alene eller være en del av et større kollektivt gravfelt, som gravfeltene jeg vil forholde meg til i denne oppgaven (Steinsland, 2005, s. 339-340).

Det norrøne samfunnet var altså et ættesamfunn med en desentralisert kult hvor kulten og gravleggingen hovedsakelig foregikk hjemme på gården.

Norrøn religion var en folkereligion, i motsetning til kristendommen som er en universalreligion. En folkereligion er en allerede integrert del av samfunnet og kulturen, og dersom en blir født inn i denne folkegruppen blir en også automatisk født inn i folkereligionen. Med andre ord bestemmer en ikke selv hvorvidt en vil eller ikke vil tilhøre religionen (Steinsland, 2005, s. 31-32).

I en folkereligion er det som nevnt kulten, og ikke troen, som er viktigst. Handlinger og religiøs kultus stiller sterkere enn dogmer og læresystemer. Karakteristisk for en folkereligion er også polyteisme, og at forskjellige guder og makter gjerne rår over forskjellige territorier (Steinsland, 2005, s. 32). Samtidig var det også anerkjent at andre gruppers guder var like viktige og mektige i deres region som ens egne guder var i hjemområdet (Sigurdsson, 2008, s. 66).

Mens en folkereligion er mer opptatt av felleskapet, er en universalreligion, som kristendommen, opptatt av individet. En universalreligion har et budskap til alle verdens mennesker og er ikke avgrenset til en spesiell gruppe eller et område (Steinsland, 2005, s. 32). Dette vil si at en slik religion også er ekspanderende.

Slekten spilte også en sentral rolle i det førkristne Norge, spesielt i politiske sammenhenger (Solberg, 2003, s. 255). I tillegg er det slekten som har begravet sine avdøde, og begravelser skal ha vært et viktig ritual for det førkristne samfunnet. Som nevnt tidligere var det ikke uvanlig å få med seg gravgods i graven, selv om utvalget ser ut til å ha vært standardisert. Gjenstandene kan representere den avdødes sosiale status, rolle, eller funksjonsområde, eller det kan være plyndringsgods. Dette tyder på at ritualene har fulgt visse normer. Også selve gravmonumentet kan gi en indikasjon på den avdødes status. For eksempel blir store gravhauger oppfattet å være forbeholdt spesielt mektige personer (Solberg, 2003, s. 255-256).

Våpengraver kan også fortelle oss noe om den sosiale rangen i det førkristne samfunnet. Tar vi høyde for at markerte graver er reservert til jordeiere ser vi i gravmaterialet at heller ikke denne

gruppen var en ensartet klasse. Graver med kun ett våpen er den vanligste gruppen av våpengraver i Norge, hvor øksen dominerer. Som Solberg påpeker (2003, s. 268) kan denne være underrepresentert da de fleste øksene er funnet under jordarbeid og uten noen markerte graver. Den andre gruppen er graver med to våpen, vanligst er en øks og et sverd. Disse gravene er oftere funnet i markerte graver eller røyser enn den første gruppen. Gruppen med tre våpen er den minst vanlige. Er det da mulig at disse gruppene graver reflekterer sosiale grupper eller klasser? Denne teorien underbygges bl.a. av en undersøkelse av angelsaksiske våpengraver (Härke, 1992). I denne undersøkelsen ble det funnet graver tilhørende menn med dårlig fysikk og kanskje gamle beinbrudd, som er blitt begravet med sverd, mens menn med god fysikk og tegn på skader etter kamp ofte ble gravlagt uten sverd (Härke, 1992 og Solberg, 2003, s. 268-269). Det er derfor grunn til å regne med at graver som er rikt utstyrte, eller som inneholder mange våpen tilhører menn i de øvre klassene av samfunnet. Våpengraver med kun ett eller to våpen er dog vanskeligere å plassere, men mest sannsynlig tilhører disse frie menn som også har vært jordeiere (Solberg, 2003, s. 269).

Våpengraver kan i noen tilfeller trolig indikere eiendomsrett, som vil være med på å belyse spørsmålet om maktkontinuitet. I den eldste delen av Gulatingsloven hevdes det at frie og fyllmyndige menn skulle stille til våpenting, også med krav til våpensettet (Iversen, 1999, s. 19-20). Dersom «frie menn» også antyder eiendomsrett er det mulig å hevde at våpengraver kan tyde på eiendomsforhold til gården.

4.2 Kirken og kristendommen

Et kirkested kan defineres som «et topografisk avgrenset område for kristen kultutøvelse, hvor det i de aller fleste tilfeller står en bygning, som er vesentlig for kulten.» (Brendalsmo 1990, s. 38). Mye tyder også på at kirkebygg var nært knyttet til det øvre samfunnssjikt, og ved å analysere hvor de tidligste kirkene ble bygget kan en finne ut av hvor en viss type samfunnselite befant seg, samt hvor stor makt denne eliten hadde ved å se på blant annet størrelsen og inventaret i kirkebyggene (Brendalsmo, 1990, s. 38). Kirkestedenes plassering sammenlignet med tidligere norrøne kultsteders plassering gjør det mulig å avdekke utviklingen i maktforhold (Brendalsmo, 1990, s. 38).

Kirkebyggerne kan ha vært aktører med en egen motivasjon, og kirkebyggingen kan sees på som en gjenspeiling av det politiske klima på den tiden (Brendalsmo, 1990, s. 42). Kampen om kulten var altså en kamp om makten. Det politiske klimaet og den individuelle storbondens

politiske strategier blir derfor avgjørende i plasseringen av de tidlige kirkestedene (Brendalmo, 1990, s. 42).

Nordens første kirker ble trolig bygd på 900-tallet, men på midten av 1000-tallet og særlig på 1100-tallet ble det bygget flere kirker (Sigurdsson, 2003, s. 50). Kirken var en svært viktig institusjon og bygning i seg selv, da det var her hovedkulten skulle foregå. I tillegg til at kulten nå skulle skje i egne bygninger skulle også kulten kun utøves av et etablert presteskap, noe vi ikke kjenner igjen fra hedendommen.

Overgangen til kristendommen kan vanskelig forklares uten kongemaktens medvirkning, og i sagatradisjonen er det spesielt tre kristningskonger som står sentralt; Håkon den gode, Olav Tryggvason og Olav Haraldsson. De frontet kristendommen i Norge, og kristendommen må på den tiden ha virket noe fremmed, til tross for at deler av befolkningen kanskje hadde kjennskap til religionen fra før gjennom både handel og plyndringsferder (Steinsland, 1995, s. 11-13). Innføringen av kristendommen gikk dermed hånd i hånd med konsolideringen av kongemakten og samlingen av Norge. Trolig var kristendommen først og fremst vært et verktøy for å komme til makten. Den førkristne religionen var som sagt en etnisk religion med stor fokus på ætten. At misjonskongene representerte stormannsætter kan absolutt ha hjulpet dem i kristningen av landet (Bagge, 2005, s. 108).

Et samlet kildemateriale tyder på at den nye religionen ble påtvunget samfunnet ovenfra, nærmere bestemt til de øvre klassene i samfunnet. Kanskje var det bare disse som skulle få tilgang til de nye kirkene som ble reist. En annen teori som kan underbygge denne påstanden kommer fra religionshistorikerne. Visstnok skal åsatroen i sen vikingtid selv ha vært et overklassefenomen, hvor dyrkelsen av de store gudeskikkelsene var forbeholdt de øverste i samfunnet, mens majoriteten av befolkningen var opptatt av forfedrekult og naturkrefter (Lidén, 1995, s. 135-136). Kanskje denne tradisjonen også ble overført til tidlig kristen tid.

Hedenske begravelser ble forbudt og forandret på ved innføringen av kristendommen. Det var med kristendommen påbudt å gravlegge folk på kirkegården i vigslet jord, og det ble forbudt å gravlegge avdøde hjemme på gården (Steinsland, 2005, s. 440). Noen unntak fantes det derimot, blant annet skulle ufrelste folk, for eksempel kvinner som døde i barsel, selvmordere og udøpte barn gravlegges utenfor kirkegården (Steinsland, 2005, s. 440). Alle ritualer knyttet til gravhauger ble forbudt med kristendommen, og etter hvert ser vi også spesifikke lover mot

dyrkelse av gravhaugene, noe som kan indikere at forfedrekult sto sterkt i det hedenske ættesamfunnet.

4.2.1. Den tidligste kirkeorganisasjonen

Den tidligste kirkeorganisasjonen endret seg stadig, vi har derfor vært vitne til forskjellige typer kirker i kristendommens tidligste faser (Skre, 1995, 181). I Gulatingsloven nevnes flere typer kirker: hovedkirke, fjordungskirke, åttungskirke, og herredskirke (Skre, 1995, 185), noe jeg vil se nærmere på senere i oppgaven. Kongene i tidlig kristen tid var utvilsomt en viktig faktor for kristningen av landet, sannsynligvis også for kirkebyggingen. Det er rimelig å tenke seg at kongen, med økonomisk og politisk makt var med på å etablere kirkebygg på noen av sine gårder (Skre, 1995, 185). Her kunne klerkene drive med sitt arbeid under kongens beskyttelse. Trolig er det denne typen institusjon som blir betegnet som «fylkeskirke» eller «hovedkirke» i lovtekstene.

Utenom disse ble det også bygget kirker av storbønder, godseiere eller folk som gikk sammen om finansieringen og byggingen av kirken (Skre, 1995, s. 198). I Borgartingretten står det blant annet at bønder skulle tilsette prester ved herredskirken, noe som er blitt tolket som at kirkene er blitt bygget og forvaltet av felleskapet (Skre, 1995, s. 198-199). Den tidligste kirkeorganisasjonen har derfor blitt betegnet som «folkekirke», men felleskapets eierskap over kirkene har trolig blitt svekket av en sterkere kirkeorganisasjon hvor kirkens folk overtok flere og flere av kirkene (Skre, 1995, s. 199).

4.3 Graver og gravgods

For å kunne vurdere om graver og gravgods reflekterer hedensk eller kristen kultus, må en ha teorier om hva som karakteriserer de ulike trosretningene og begravelsesskikkene. Det kan være vanskelig å si med sikkerhet om en grav er hedensk eller kristen, med unntak av inhumasjonsgraver på etablerte kirkegårder som definitivt er kristne (Tveito, 2011a, s. 26 og Hærnes, 1995, s. 91). Likevel finnes det enkelte indikasjoner som kan hjelpe oss å plassere trosretningen, som vist i tabell 1 senere i kapittelet. Kanskje den største indikasjonen på hedenske graver er variasjon (Nordeide, 2011, s. 287). Dette gjelder variasjon i form av gravgods, både i kvantitet og hva slags artefakter som ble lagt i graven, plassering av graven og hvordan personen ble gravlagt. Dette gjelder også variasjon i gravens ytre form.

Anne-Sofie Gräslund viser til seks faktorer som kan hjelpe til å avgjøre om en grav er hedensk eller kristen (2002, s. 45). Disse er:

- Begravelsesmetode
- Gravens orientering
- Gravgoods
- Spor av begravelsesseremoni
- Gravens lokalisering
- Gravens ytre form

Kristne graver er mer ensformige og inneholder sjeldent gravgoods (Tveito, 2011a, s. 26). Det kan imidlertid også forekomme hedenske graver uten gravgoods. Her er det også viktig å skille mellom gravgoods i form av for eksempel verktøy og våpensamlinger og gravgoods i form av gjenstander som tilhører klesdrakten. Dette kan for eksempel innebære smykker, pungen o.l. Graver med disse gjenstandene trenger ikke nødvendigvis å være førkristne, det eneste de sier sikkert er at personen ble begravet i klesdrakten sin (Gräslund, 2002, s. 47-48).

Muligheten for at noen gjenstander kan symbolisere at den døde var kristen må likevel vurderes. Objekter som opprinnelig har blitt benyttet i forbindelse med gudstjeneste, som liturgiske kar, kan være en indikasjon på at graven er kristen dersom vi finner det blant gravmaterialet (Tveito, 2011a, s. 131). Det finnes også gjenstander som er tolket som kristne symboler, som for eksempel korsfigurer, bergkrystaller og voksllys (Hærnes, 1995, s. 92). Dette er gjenstander vi gjerne forbinder med kristendommen, og graver med denne type materiale kan dermed være kristne. Det er likevel mulig at både kristne symboler og artefakter som for eksempel liturgiske kar kan bli påvist i graver uten at gravene nødvendigvis kan tolkes som kristne. Gravgodset kan også være plyndringsgoods, spesielt dersom de er funnet i det som ellers blir tolket som en hedensk grav.

Som Solli poengterer er det heller ikke sikkert at kristne symboler som for eksempel korssymboler, ble ansett som kristne av mennesker fra Skandinavia som levde i vikingtiden. Hun påpeker at slike symboler, spesielt i kristendommens første tid i Norge kan ha blitt «adoptert» av hedendommens mangold (Solli, 1995, s. 27). Dette er med på å komplisere tolkningene.

Et eksempel på symboler i graven som kan være vanskelig å tolke er voksskiven med et kors risset inn som ble funnet i en skipsgrav fra Storhaug på Karmøy datert til ca. 779. Bergljot Solberg påpeker at korssymbolet står i strid med den ellers hedenske graven, men at denne

voksskiven kan tyde på at den gravlagte personen kan ha vært primsignet (Solberg, 2003, s. 313). Dette var det første skrittet mot en kristen dåp, og innebar at det ble gjort korsets tegn over hedningen for å beskytte begge parter mot onde ånder, samt for at hedningen kunne leve blant de kristne. Av denne grunn kunne primsigningen også ha taktiske årsaker (Solberg, 2003, s. 313).

Som nevnt kan inhumasjonsgraver være en indikasjon på kristen gravskikk. Samtidig må man være oppmerksom på at denne skikken også forekom blant hedenske graver, men ettersom dette ikke var uvanlig i førkristen tid må en se på resten av konteksten før en trekker en konklusjon. Noen steder i landet finner vi et flertall av inhumasjonsgraver, uten at de automatisk kan bli klassifisert som kristne (Gräslund, 2002, s. 45-46). Branngraver er derimot en tydelig indikasjon på hedenske graver, da branngraver ikke ble praktisert av kristne på denne tiden, selv om det ikke det finnes forbud mot dette i Bibelen (Hærnes, 1995, s. 89).

Den døde orientering i graven kan også gi oss en indikasjon på om graven er hedensk eller kristen ettersom kristen gravskikk innebar en øst-vest orientering (Tveito, 2011a, s. 26). Man trodde at Jesus skulle stå opp i øst, noe som gjorde det viktig å bli begravet med blikket vendt østover (Gräslund, 2002, s. 46-47). Nok en gang er det viktig å poengtere at gravens orientering alene ikke er grunnlag nok for å avgjøre hvilken tro graven skal klassifiseres under. Derfor er det viktig å ta alle faktorene i betraktning, dvs. gravgods, orientering, plassering, begravellesmetode, mm. når en skal vurdere hvilken trosretning en grav har vært del av.

Til slutt er det viktig å påpeke at gravskikken vi studerer ikke nødvendigvis samspiller med den avdødes oppfatning av gravskikk. Til syvende og sist er det de etterlatte og samfunnet rundt som gravlegger den avdøde (Hærnes, 1995, s. 89).

En annen problematiserende faktor som må trekkes inn er at mangel på hedenske graver, og da særlig gravhauger, ikke trenger å være en indikasjon på kristen innflytelse. Som Bergljot Solberg har påpekt var det trolig kun odelseiere av gården eller området som fikk markere dette med gravhaug (2015, s. 276). Fraværet av hedenske graver i et område kan derfor bety at menneskene som bodde i området ikke selv eide jorden, men at denne var underlagt en større jordherre. Det blir derfor problematisk å konkludere med at nedgangen i graver i yngre jernalder utelukkende er et resultat av kristningsprosessen. Selv i områder med hovedsakelig ufrie bønder mener Solberg at vi kan finne enkelte selveide gårder med mulige gravfunn (2000, s. 313). Når

den hedenske gravskikken opphører fullstendig kan vi derfor med stor sikkerhet anse området som kristent.

	Hedensk grav	Kristen grav
Begravelsesmet.	Variert	Inhumasjonsgrav
Orientering	Variert	Øst-vest
Gravgods	Variert	Ingen, mulig klesdrakt m/smykke, kniv o.l.
Spor av seremoni	f.eks. brente dyrebein i graven	Ingen markant seremoni
Lokalisering	Ofte på/i nærheten av gården	Kirkegård
Ytre form	Variert	Inhumasjonsgrav på flat mark

Tabell 1: Kriterier til hedensk/kristen grav

4.4 Metode

Jeg vil i denne oppgaven hovedsakelig basere meg på publiserte arbeider knyttet til gravmateriale fra yngre jernalder. Her står arbeidene til Gjerpe (2005), Myhre (2015), og Skre (2007) sentralt, da disse gir god informasjon rundt de tre gravfeltene jeg har valgt meg ut. Når det gjelder tidlige kirker i Vestfold vil Brendalsmo (1990 og 1994) og Lidén (1995) stå sentralt ettersom arbeidene deres i stor grad bidrar til belysningen av de tidlige kirkestedene. Jeg vil i tillegg ta i bruk ulike publiserte verk som omhandler de forskjellige kirkene som inngår i denne oppgaven for å få et best mulig helhetlig bilde av kirkestedene.

Utover dette vil jeg benytte meg av Kulturminnesøk for å supplere denne informasjonen og for å lokalisere potensielle hedenske gravfelt og/eller kultsteder i nærheten av tidlige kirkesteder. Gravfeltene oppgaven legger fokus på er som nevnt Borre, Gulli og Kaupang. Med Kulturminnesøk har jeg funnet ut at de aller fleste tidlige kirkestedene som inngår i denne studien ligger relativt nært hedenske gravfelt/kultplasser, noe som ikke tidligere er diskutert i like stor grad som de store gravfeltene. Dette gjør det også mulig å undersøke hvorvidt kult- og/eller maktkontinuitet kan ha forekommet ved de tidlige kirkestedene.

5. Undersøkellesområdene

I dette kapitlet vil jeg presentere undersøkelsesområdene som ligger til grunn for oppgaven. Jeg vil vektlegge de tre gravfeltene, Borre, Gulli og Kaupang som alle utgjør sentrale områder i denne studien. I forhold til gravfeltene vil jeg gå gjennom gravenes orientering og lokalisering, og jeg kommer til å legge særlig vekt på funnmaterialet i de ulike gravene. Funnmaterialet muliggjør datering av de enkelte gravene, og vil dermed gi indikasjoner på hvor langt frem i tid den hedenske gravskikken var rådende. Funnmaterialet i gravene vil også bli vurdert i forhold til kristen innflytelse og mulige kristne symboler, for å undersøke om kristen gravskikk kan ha påvirket den hedenske.

Videre vil jeg presentere de 18 middelalderkirkene jeg har valgt meg ut fra Vestfold for å undersøke om disse i seg selv, eller nærområdene kan belyse kristningsprosessen nærmere og hjelpe til å forstå bedre når og muligens hvordan kristendommen fikk fotfeste i Vestfold. Jeg mener at kirkene jeg har valgt meg ut vil gi et geografisk representativt utvalg.

5.1 Gravene på Borre

Borrefeltet øst i Vestfold befinner seg ca. tre og en halv kilometer sør for Horten og består i dag av syv store gravhauger, én stor gravrøys, samt 30 mindre gravrøyser. Gravfeltet hadde tidligere ytterligere to gravhauger, men disse er blitt ødelagt i moderne tid (Myhre, 1994b, s. 54). Kun én gravhaug på Borre er fullstendig utgravet, mens andre hauger enten er undersøkt via sjakter eller det er blitt hentet ut trekull (Myhre og Gansum, 2003). Jeg vil her presentere disse gravene nærmere og trekke frem arkeologisk materiale som særlig kan bidra til å datere gravene, og som eventuelt kan representere kristen innflytelse.

Borrehaugenes plassering er interessant ettersom det ved første øyekast ikke er innlysende hvorfor gravfeltet ble anlagt her. Raet er ytre Vestfolds mest dominerende landskapstrekk, det er også her vi finner flesteparten av jernalderens gravhauger (Keller, 1994, s. 95). Borrehaugene skiller seg ut ved at de ligger på yttersiden av ra-ryggen, ned mot fjorden. Dette ble dog vanligere i yngre jernalder med den økende skipstrafikken (Keller, 1994, s. 95).

Figur 1: Noen av gravhaugene på Borre. Foto: privat

Strandsonen ca. 200 meter fra Borrefeltet var lite egnet for i land- og om bordstigning, da den er landgrunn, gjørmete og består av flere store steinblokker. Det er heller ingen lune vikler hvor båter kunne legge til (Keller, 1994, s. 96). Haugene er mer synlige fra vannet enn fra høyden lenger opp for gravplassen, noe som kan tyde på at de har henvendt seg til reisende langs kysten (Keller, 1994, s. 97).

Dateringene av Borrehaugene baserer seg hovedsakelig på radiokarbondatering og typologi. Det er vanskelig å sette en nøyaktig bakre tidsgrense for når disse storhaugene begynte å dukke opp, men basert på gjenstandsfunn og radiokarbondateringer er det rimelig å anslå at de først dukker opp på 500-tallet (Myhre, 1990, s. 87), som vist i tabell 2. Det er riktignok også funnet spor etter eldre gravminner, men disse vil ikke være relevante for denne oppgaven og vil derfor bli utelatt.

Det som er interessant for denne oppgaven er hvor langt frem i tid den hedenske gravskikken var rådende. Som det kommer frem av tabellen ser den hedenske gravskikken ut til å fortsette inn på 900-tallet, hvor den yngste graven er datert til 900-950. Det er også interessant at muligens flertallet av haugene, uavhengig av størrelse, er reist over eldre branngraver, noe som tyder på at gravfeltet er blitt brukt over lengre tid (Myhre, 1990, s. 89). Det ser ut til at alle gravene på feltet er brente, altså klare indikasjoner på ikke-kristne graver.

Gravene på Borre ser ut til å ha vært utsatt for haugbrott (Myhre, 1994a). Hva som kan være årsaken til dette vil jeg se nærmere på senere i oppgaven.

Flere av haugene på Borrefeltet er nokså gamle i henhold til problemstillingene i denne oppgaven. Det er riktig nok rimelig å se for seg at de yngste gravene har en større sannsynlighet for å bære preg av kristen innflytelse, så jeg vil legge spesielt vekt på disse. Det er som sagt flere graver som er blitt arkeologisk undersøkt, men det er spesielt de ni største haugene som er best dokumentert, så det er disse jeg vil legge fokus på her ettersom de andre hovedsakelig kun er hentet trekullprøver fra.

I tillegg til haugene er det verdt å merke seg at i 2007, 2008, og 2013 ble gjort nye undersøkelser på området, denne gangen med georadar (Tonning, mfl., 2020, s. 147). Da ble det oppdaget tre store bygninger på området. Størrelsen og utformingen av byggene har gjort at de er blitt tolket som haller fremfor langhus, bygg tettere knyttet til kult (Tonning, mfl., 2020, s. 160). Disse vil jeg diskutere nærmere i et senere kapittel.

	DATERING	TYPE	MULIGE KRISTNE FUNN
HAUG 1	ca. 900	Skipsgrav/brent	Nei
HAUG 2	900-950	Ubrent	Nei
HAUG 3	770-890	Mulig brent	Nei
HAUG 4	Usikkert	Usikkert	Nei
HAUG 5	Usikkert	Brent	Nei
HAUG 6	620-720	Brent	Nei
HAUG 7	580-690	Brent	Nei
HAUG 8	Usikkert	Brent	Nei
HAUG 9	200-540/700-800	Usikkert	Nei

Tabell 2: Oversikt over storhaugene på Borre.

- Haug 1, Skipshaugen

Den første av gravhaugene som ble utgravd var haug 1, eller *Skipshaugen* som den også er blitt kalt. Denne haugen var dessverre ukomplett og ødelagt da utgravningen begynte i 1986 (Myhre, 2015, s. 46), dette fordi Vegvesenet i 1851 og -52 hadde brukt store deler av haugen til å utbedre Raveien (Myhre, 2015, s. 3-4). De tidligste dateringene av haugen, basert på typologien til et glassbeger funnet i haugen, daterte den til slutten av 800-tallet, men senere undersøkelser konkluderer med at haugen trolig stammer fra omkring år 900, dette på bakgrunn av radiokarbondateringer og stildateringer (Myhre, 2015, s 46-55).

Det er riktig nok enighet om at haugen inneholdt et ubrent skip med brente bein, men ettersom mye av massene er blitt spredt og noe av innholdet er blitt ødelagt har beinmaterialet til tider vært problematisk å artsbestemme (Myhre, 2015, s. 46-51). Til tross for dette er det med sikkerhet konkludert at noen av beinrestene stammer fra menneske. Utenom menneskebeinene stammer de andre fragmentene trolig fra kveg, svin og geit/sau (Myhre, 2015, s. 51). En mulig forklaring på hvorfor disse fragmentene er å finne blant menneskebeinene er at disse dyrene enten er blitt brent sammen med avdøde, eller er blitt rituelt fortært i forbindelse med begravelser (Sten og Vretemark, 1988, s. 149).

De brente beinene skal ha blitt funnet i flere jernkjeler, i tillegg ble det funnet rytterutstyr som blant annet bissel, sal, rester av en ridepute, en bjelle i bronse og fem dekorerte stigbøyer (Myhre og Gansum, 2003, s. 24). Disse tyder på at rytterutstyret skal ha tilhørt minst tre hester. Det er også funnet rester av en mulig vogn eller slede (Myhre og Gansum, 2003, s. 26).

- **Haug 2**

Haug 2 skal ha vært omkring 40 meter i diameter og syv meter høy. I dag gjenstår det bare en ytre ring med store deler av innmaten fjernet (Myhre, 2015, s. 78). Haugen var oppdaget ødelagt i 1915, men hadde stått urørt da de første undersøkelsene av haug 1 ble gjennomført i 1869 (Myhre, 2015, s. 78). Gjenstandsmaterialet fra haugen ble i 1885 sendt inn til Universitetets Oldsaksamling i Oslo. Ettersom ingen av de andre storhaugene viser spor etter moderne haugbrott er det trolig at haug 2 ble ødelagt få år etter de første undersøkelsene (Myhre, 2015, s. 78).

Gjenstandene sendt til Oslo innebar blant annet en rangle av jern, et hestebissel og en stigbøyle. Disse tre gjenstandene skal ha vært like gamle, eller litt yngre enn materialet funnet i Skipshaugen, altså hovedsakelig fra siste halvdel av 900-tallet (Myhre, 2015, s. 78-79). Liksom i haug 1, kan rytterutstyret i haug 2 vitne om at menneskene som er blitt begravet har tilhørt det øvre samfunnsjiktet, kanskje også en kongeslekt (Myhre, 2015, s. 79).

De to yngste gravene på Borre gir ingen indikasjoner på kristen innflytelse. Skipshaugen er trolig en branngrav, de(n) avdøde er begravet i et skip, med rikelig med gravgods – hvorav alle disse oppfyller «kriteriene» for hedensk gravskikk. Vi finner heller ingen tegn til kristne symboler. Haug to er ikke arkeologisk undersøkt, men gjenstandene sendt inn til Universitetets Oldsaksamling som trolig stammer fra haugen indikerer at graven var hedensk.

- **Haug 3**

Haug 3 er 45 meter i diameter og sto opprinnelig syv meter høy, i dag seks meter (Myhre, 2015, s. 79). Også denne haugen er blitt plyndret i gammel tid, så det ble her gjort prøvestikk av plyndringsmassene for å se om noe av innholdet fra graven kunne bli funnet. Ingen gjenstander ble funnet, men i et av prøvestikkene ble det funnet brente bein, samt trekull. Trekullet er blitt radiokarbondatert til 690-890 og 770-900 med en gjennomsnittsdatering til 770-890 (Myhre, 2015, s. 80).

- **Haug 4**

Haug 4 vet vi dessverre veldig lite om. Haugen ble undersøkt på midten av 1800-tallet, men det skal da bare ha blitt funnet rester etter dyrebein og noe trekull (Myhre, 2015, s. 80). I 1989 ble det imidlertid gravd ut to små prøveruter, hvor det også her ble funnet trekull. Dette trekullet ble tolket som en ung prøve og har trolig stammet fra undersøkelsene i 1852 (Myhre, 2015, s. 80).

- **Haug 5**

Haug 5 er mellom 40 og 42 meter i diameter og sto opprinnelig åtte meter høy (Myhre, 2015, s. 81). Liksom de forrige storhaugene er også denne haugen utsatt for haugbrott fra gammel tid. Nok en gang ble det gravd prøvesnitt i plyndringsmassene i håp om å finne materiale fra sentrumsgraven. I massene ble det funnet brente beinfragmenter som en antar stammer fra en branngrav i sentrum, trekull og en spiker av forhistorisk karakter (Myhre, 2015, s. 81). Trekullet ble radiokarbondatert til det 15.- til 17. århundre, men ettersom spikeren virker å være mye eldre, i tillegg til at beinfragmentene er av samme karakter som de funnet i resten av storhaugene er det trolig at dette kullet stammer fra bålrester og ikke fra haugens grav (Myhre, 2015, s. 81).

- **Haug 6**

Haug 6 ble undersøkt i 1989, men det ble bare gravd sjakter gjennom hauggrøfta, så hele haugen er ikke blitt undersøkt (Myhre, 2015, s. 65). Haugen viste seg å ha vært bygget over en enkel branngrav, bestående av fragmenter av menneske- og dyrebein, selve graven er imidlertid ikke utgravd (Myhre, 2015, s. 65-68). I utgravningssjaktene ble det ikke funnet noen daterbare gjenstander, men det kullholdige jordlaget ga graven en datering til merovingertid, altså mye tidligere enn først antatt (Myhre, 2015, s. 67). Som nevnt er ikke midtpartiet av haugen gravd ut, så det er trolig at det sentrale gravstedet ligger nærmere sentrum. Ettersom haugen i ettertid har vært utsatt for haugbrott kan det hende at disse massene er forstyrret. Myhres utgravning viser at haugbrottet skal ha skjedd etter vegetasjon begynte å vokse på haugen (Myhre, 2015, s. 69).

- **Haug 7**

Haug 7 har betydelige spor etter haugbrott, hvor store deler av haugens masse ligger rett utenfor åpningssjakt. Derfor ble de øverste delene av disse massene undersøkt først, ettersom disse i teorien ville stamme fra den innerste delen av haugen (Myhre, 2015, s. 72). Teorien viste seg å stemme og det ble funnet trekull og brente beinfragmenter.

Også i denne haugen ble det gravd ut en sjakt. Sjakten viste mye av den samme historien som til haug 6. Undersøkelsene viste blant annet at haugen var bygget direkte over det øverste trekullaget, samt at haugen sto på en åker (Myhre, 2015, s. 71-72). Karbondateringer av trekullaget fra haugbrottets masser daterer denne haugen til samme tidsperiode som haug 6, ca. 580 – 690 evt. (Myhre, 2015, s. 74).

- **Haug 8 og 9**

Haug 8 er en av de minste gravhaugene på feltet med 32 meter i diameter. Høyden per dags dato er fire meter, men ettersom haugen har vært utsatt for haugbrott som gikk inn til midten av haugen er det antatt at den sto minst én meter høyere (Myhre, 2015, s. 82). Det ble gravd ut en sjakt i plyndringsmassen hvor det ble funnet brente beinrester og biter av trekull (Myhre, 2015, s. 82). Sannsynligvis er dette, liksom flere av de andre storhaugene, fra en grav som lå der før haugen ble reist. Det ble ikke gjort noen dateringer av trekullet eller beinfragmentene.

Haug 9 er 35 meter lang og står i dag to meter høy, men ettersom hele sentrum er fjernet kan vi ikke si med sikkerhet hvor høyt den sto (Myhre, 2015, s. 82). Da haugen først ble undersøkt i 1852 ble det oppdaget at det var blitt bygget en potetkjeller i midten av haugen. I 1927 ble potetkjelleren utvidet og i forbindelse med dette arbeidet ble det funnet to jernringer til en rangle og rester av en nagle, hvis type skal ha vært i bruk på 700- og 800-tallet.

I 1979 ble det foretatt en mindre prøvegraving da potetkjelleren ikke lenger var i bruk. Dessverre var haugen allerede så ødelagt at det ikke ble gjort noen funn. Under gravingen ble det allikevel funnet et trekullag som ble ¹⁴C-datert til 220-400, med en 94% sannsynlighet for 200-530 (Myhre, 2015, s. 83). Trolig stammer dette fra en primærgrav, mens jernringene og restene av naglen stammer fra en sekundærgrav.

Den hedenske gravskikken på Borre strekker seg altså til midten av 900-tallet, da det ser ut til at den opphører. Det er ingen fysiske spor hverken i gjenstandsfunn eller gravens utforming som kan tyde på kristen påvirkning. Materialet kan tyde på at den førkristne troen sto enerådende i området til rundt år 950.

5.2 Gravene på Gulli

DATERING	TYPE	MULIG KRISTNE FUNN
700-800	Ubrent/båtgrav	Nei

850-890	Ubrent/båtgrav	Nei
850-900	Ubrent/flatmark	Nei
900-950	Ubrent	Nei
JERNALDER	Ukjent	Nei
900-1000	Mulig brent	Nei
850-900	Ubrent	Nei
VIKINGTID/ MEROVINGERTID	Ubrent/båtgrav	Nei
875-925	Ubrent/båtgrav	Nei
VIKINGTID	Ubrent/kammer	Nei
800-900	Ubrent/kammer	Nei
800-850	Ubrent	Nei
850-925	Ubrent/båtgrav	Nei
800-850	Ubrent	Nei
900-1035	Ubrent	Nei
850-900	Ubrent/båtgrav	Nei
VIKINGTID/ MEROVINGERTID	Ubrent/båtgrav	Nei
VIKINGTID	Ubrent	Nei
JERNALDER	Mulig brent/båtgrav	Nei
900-1050	Ubrent	Nei

Tabell 3: Oversikt over utvalgte graver på Gulli

Også gravfeltet på Gulli ligger på raryggen i Vestfold, drøye fem kilometer nord for Tønsberg, og gravene er lokalisert 44 meter over havet. Området har en jord svært godt egnet for dyrkningsforhold (Gjerpe 2005, s. 14), en sannsynlig grunn til å drive gård akkurat her. Det er langt mer skjelettgraver enn branngraver på Gulli, dette til tross for at det er anslått å være fire

ganger flere branngraver enn skjelettgraver i Vestfold i jernalder (Gjerpe, 2005, s. 14). En grunn til dette kan være at branngraver, foruten gravhauger, gjerne er lagt rett på bakken, og derfor har blitt pløyd vekk i senere tid, i motsetning til skjelettgraver som blir gravd dypere ned i bakken (Gjerpe, 2005, s. 14).

På Gulli finner vi om lag 60 graver fra ca. 700-1050 evt., hvorav 20 er helt eller delvis bevart. Det er disse 20 som er arkeologisk undersøkt og som vil bli inkludert i denne oppgaven.

Den eldste graven på Gulli er en båtgrav fra 700-tallet (Gjerpe, 2011, s. 12). Som vi ser fra gravene på Borre er det ikke uvanlig med båtgraver i Vestfold, selv om disse gjerne ligger nærme sjøen. På samme måte som for flere av gravene på Borre er også denne utsatt for haugbrott, og det er anlagt nye graver i de eldre gravene fra 800-tallet og utover.

På Gulli finner vi flere forskjellige gravformer. Disse er båtgraver, kammergraver, enkle nedgravninger, og graver med hesteplattform (hvor hesten er blitt lagt på en egen reist plattform i graven) (Østmo, 2011, s. 17). Området har åtte båtgraver. Én av båtgravene ser ut til å ha vært en kvinnegrav, mens de resterende mest sannsynlig er mannsgraver (Østmo, 2011, s. 17). I alle båtgravene finner vi gravgods, enten personlig utstyr og smykker, eller sett med redskaper. Båtgravene er datert til 850-950, med unntak av én som dateres til sent 700-tall (Østmo, 2011, s. 17).

Kammergravene er ikke funnet med noen konstruksjoner i tre, men på grunn av formen og størrelsen regnes tre av de bevarte gravene på Gulli som kammergraver (Østmo, 2011, s. 17). Disse inneholdt redskaper, personlig utstyr og smykker, og dateres grovt til vikingtid, med unntak av én som dateres nærmere til 800-tallet (Østmo, 2011, s. 17).

Gravene med hesteplattform er en mindre håndfast kategori da de har trekk som også kan klassifisere de som mulige kistegraver eller kammergraver. Felles for disse er at det er nedlagt enten en hest eller hesteutstyr i fotenden av graven (Østmo, 2011, s. 17). Vi finner fire slike graver på Gulli. Selv om rommene i gravene er store nok til å romme en hel hest er det kun funnet enkelte tenner eller hele tannsett av hest. I tillegg er det funnet hesteutstyr som seletøy, bissel, brodder, kroker, et høvre og rangler for kjøring med vogn eller slede (Østmo, 2011, s. 17). Gravene er også rikt utstyrt med smykker, personlig utstyr og redskaper. Disse dateres til etter 900 evt.

Fire av gravene ser ut til å ha vært kun enkle nedgravninger i bakken. Heller ikke i disse er det funnet spor etter trekister, selv om vi ikke kan utelukke at noen av gravene kan ha hatt det. Gravgodset og selve nedgravningen virker noe enklere enn de øvrige gravtypene (Østmo, 2011, s. 17). Tre av gravene anses som kvinnegraver da gravgodset består av smykker og et spinnehjul, mens den siste graven er vanskelig å kjønnsbestemme ettersom den kun inneholder et knivblad og en sigd. Den kan heller ikke dateres nærmere enn til jernalder (Østmo, 2011, s. 17).

På Gulli fortsetter den hedenske gravskikken noe lenger frem i tid enn hva tilfellet er for Borre. De yngste gravene er datert til rundt tusenårsskiftet. Heller ingen av disse gravene er tydelig kristne, men noen inneholder svært lite gravgods, som grav S1147, noe som kan være en indikasjon på at den hedenske gravskikken var i ferd med å opphøre. En annen indikasjon på kristen gravskikk er kistegraver, hvorav det er antatt at det finnes fire på Gulli. Disse er dog anlagt tidligere enn når vi går ut ifra at den hedenske gravskikken forsvinner (Gjerpe, 2005, s. 137). Heller ikke på Gulli finner vi indikasjoner på kristen innflytelse i form av gravgods. På Gulli er det også funnet kokegroper og et trolig kultbygg fra yngre jernalder (Nordeide, 2011, s. 203) som vil bli diskutert nærmere i en senere del.

5.3 Gravene på Kaupang

Drøye fire kilometer sør-øst for Larvik finner vi Kaupang, en protourban bosettelse fra rundt år 800 til midten av 900-tallet (Skre, 2007a, s. 14). Kaupang var lokalisert sør for Borre og hadde en gunstig plassering i forhold til kysten og seilingsleden mellom Oslofjorden og Skagerak. Det var fruktbar jord lenger inn på Østlandet, og Hardangervidda ble brukt til både jakt og jernutvinning, begge kilder til handelsvarer som ble distribuert videre fra Kaupang (Skre og Pilø, 2011, s. 17).

Kaupang hadde flere større gravplasser rundt bosettelsen; Nordre Kaupang, Søndre Kaupang, Bikjholberget, Hagejordet, og Lamøya. På Nordre Kaupang er det anslått å ha vært 263 graver, Søndre Kaupang har hatt 38 graver, Bikjholberget har ca. 160, Hagejordet har elleve graver, og på Lamøya har det vært ca. 200 graver (Stylegar, 2007, s. 77). I denne studien har jeg valgt å bare inkludere gravene som er daterbare og/eller inneholder gravgods som kan være relevant i forhold til å belyse kristningsprosessen. Dette dreier seg om til sammen 113 graver.

DATERING	BRENT	UBRENT	UKJENT	MULIG KRISTNE FUNN
800-850	4	13**	4	*To krystallperler/*én krystallperle
800-900	3	9	1	
800-950		2	1	
850-900	1	7		
850-950	3	8	1	
900-950	10	19	2	
900-1000	8	9**	5	*Sølvkors-smykke/*én krystallperle
950-1000		1	1	
UKJENT			1*	*Relikvieskrin

Tabell 4: Oversikt over aktuelle graver på Kaupang.

Dateringene på disse gravene er utelukkende gjort via typologi. Som vist i tabell 4 ser vi at svært få graver viser indikasjoner på kristen gravskikk. I noen av gravene finner vi noen få gjenstander som kan klassifiseres som mulig kristne, i dette tilfellet perler av krystall og et korsformet sølvsmykke. Hvorvidt krystallperler kan bli klassifisert som kristne symboler når de er blitt funnet sammen med annet gravgods kan diskuteres. Merkværdig er også en torshammer funnet i en av gravene. Gjenstander eller andre indisier som kan fortelle oss noe om kristendommens framkomst i Vestfold vil bli nøyere diskutert i et senere kapittel.

Figur 2: Graver på Kaupang. Foto: privat

5.4 Kristen innflytelse på noen av gravfeltene?

På Gulli ser det ut til at den hedenske gravskikken har vært rådende til starten av 1000-tallet, med flere hedenske graver datert til tidlig 1000-tall. Graver datert så sent finner vi også på Kaupang, men i et mindre antall. Av de tre gravfeltene i denne oppgaven ser det ut til at den hedenske gravskikken ble avsluttet først på Borre, hvor de yngste gravene er datert til ca. 950. Hverken på Borre eller Gulli finner vi noe som kan klassifiseres som mulig kristent gravgods, selv om Gulli har langt flere skjelettgraver enn branngraver. Skjelettgraver er svært utypisk for Vestfold før kristendommens ankomst. Det blir allikevel vanskelig å klassifisere gravene som kristne da de ikke har spor av andre kristne elementer.

På Kaupang er den mest overbevisende indikasjonen på kristen innflytelse det korsformede sølvsmykket. Dette ble funnet i en av de yngre gravene datert til 900-1000, men graven kan ikke derfor klassifiseres som kristen. Graven har ikke andre tydelige kristne elementer, og sammen med smykket ble det funnet blant annet perler, en kniv, en pilspiss, og en uidentifiserbar gjenstand av jern (Stylegar, 2007, s. 120), noe som ikke stemmer overens med det vi vil kalle for kristen gravskikk.

5.5 Tidlige kirker

Det er påvist relativt få tidlige kirker i Norge, dvs. kirker datert til før 1100-tallet (Lidén, 1995, s. 130-135). Kunsthistorikeren Hans Emil Lidén viser til ti tidlige kirker her i landet, der tilstrekkelig nok av bygningen er bevart slik at vi kan se både form og størrelse. Noe som er svært interessant, og felles for alle kirkene er at de er funnet under senere middelalderkirker (Lidén, 1995, s. 130). De tidligste kirkene ser også ut til å være betydelig mindre enn kirkene som senere ble bygget over dem. Trolig behøvde de ikke å være så store ettersom de ikke skulle romme så mange (Lidén, 1995, 136-137), noe som vil bli diskutert senere.

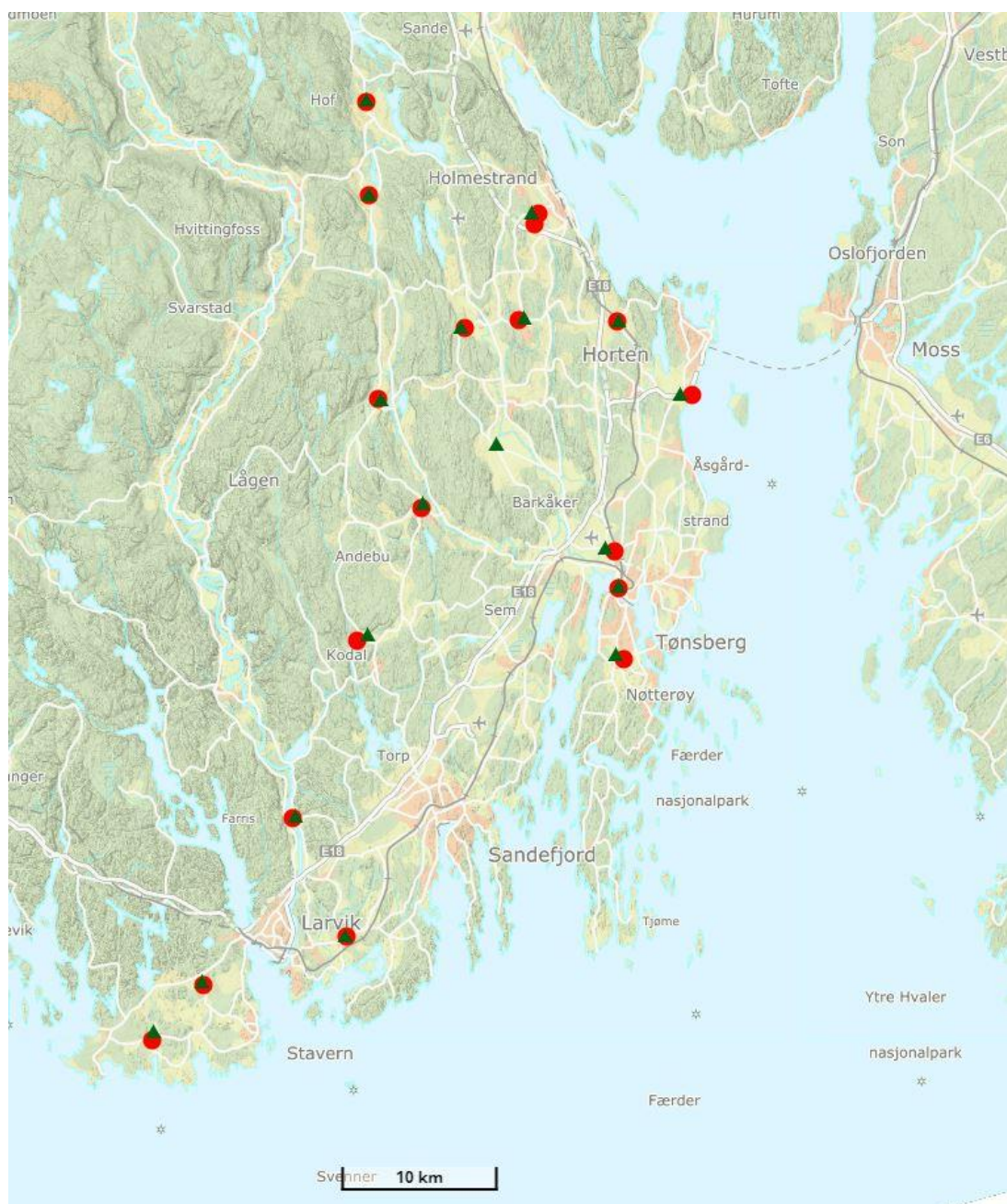
I Vestfold finnes det 35 kirkesteder av middelaldersk opprinnelse (Brendalsmo, 1991, s. 341). 63,8% ligger 100 meter eller nærmere et norrønt gravsted, en klar indikasjon på kontinuitet i valg av område (Brendalsmo, 1991, s. 341). I tillegg har 72% av kirkestedene gårdsnavn, 17% har bydgenavn, og 11% har en annen type navn (Brendalsmo, 1991, s. 342).

Hvis vi skal telle opp kirker i Vestfold som sannsynligvis ble reist rundt år 1200 eller tidligere blir antallet 18 (Solum 1960), som vist i tabell nr. 5. Det er likevel bare et fåtall av disse hvor kirkene eller kirkegården er arkeologisk undersøkt. De resterende kirkene og kirkegårdene er datert, men mangler ytterligere informasjon. Alle vil i ulik grad bli inkludert i oppgaven.

Kirkested	Datering	Nærhet til hedensk kultplass/gravplass
Sem kirke	1000-tallet	500 m. vest for hedensk gravfelt, 1 km nord for hedensk gravfelt, 2 km sør for Gulli
Hedrum kirke	1000-tallet	110 m. unna Lunden gravfelt. Langhus funnet like vest for kirken.
Berg kirkeruin	Ca. 1100	Ca. 500 meter nord for Berg gravfelt
Nøtterøy kirke	Ca. 1100	Trolig plassert midt i en hedensk gravplass. 1,3 km unna annet gravfelt.
Borre kirke	Ca. 1100	600 m. unna Borres gravhauger
Våle kirke	Ca. 1100	Ca. 300 meter øst for gravfelt
Fon kirke	Beg. 1100	Rester av et gravfelt funnet overlappende med kirkegården
Tanum kirke	Midt. 1100	Mulig tingsted
Rammes kirke	Midt. 1100	Ingen hedensk kultplass/gravplass påvist
Hof kirke	Ca. 1150	Mulig hov, reist over hedensk gravfelt
Peterskirken	1100-tallet	Eldste graver er mulig hedenske
Nykirke kirke	1100-tallet	Gravhaug rett nord for kirken
Tjølling kirke	Før 1200	Trolig religiøst kokegropfelt. Mulig tingsted. Nær fjell og innsjø som kan ha hatt religiøs betydning. Tre kilometer fra Kaupang.

Høyjord stavkirke	Før 1200	Gravhauger på en nærliggende haug
Andebu kirke	Før 1200	Én gravhaug like utenfor kirkegården
Botne kirke	Ca. 1200	Ca. 400 meter øst for gravrøys, ca. 600 meter nord for gravhaug og gravrøyser
Kodal kirke	Ca. 1200	1 km øst/nord-øst for hedensk gravfelt
Vassås kirke	Ca. 1200	Reist ved siden av hedensk kokegropfelt

Tabell 5: Kirker i Vestfold fra år 1200 eller eldre.

Figur 3: Kirkesteder (grønn) og nærliggende kult-/gravplass (rød) i Vestfold

Ved kristendommens første fase i Norge er det mulig at det ble brukt felles gravlunder i en begrenset periode, men tydelige kristne graver på en ellers hedensk gravlund er ikke påvist

verken i Norge eller resten av Skandinavia; de dukker imidlertid opp lenger sør, på kontinentet (Tveito, 2011b, s. 18). I Norge er det ellers noe typisk at kirker og kirkegårder ligger i nærheten av hedenske gravområder (Tveito, 2011b, s. 19). Dette er også tilfelle for flere av kirkene som inngår i denne oppgaven. De mulige årsakene til denne lokaliseringen vil jeg diskutere senere.

Fon kirke

Kirken i stein ble trolig reist på 1100-tallet, og selv om vi ikke finner arkeologiske eller skriftlige kilder som kan underbygge teorien er det ikke usannsynlig at det sto en forgjenger av tre der på et tidligere tidspunkt (Gran, 1992, s. 2). Kirken ble først nevnt i 1359 og var viet til St. Mikael (Gran, 1992, s. 2).

Det er registrert en gravhaug og en gravrøys i området på og ved kirkegården. Begge dateres til jernalder. Cirka 100 meter vest for disse finner vi ytterligere en gravhaug og gravrøys, disse er også datert til jernalder (<https://kulturminnesok.no/>).

Hof kirke

Som nevnt er de fleste kirker i Vestfold navngitt etter gården kirken ble reist på, men Hof kirke fra midten av 1100-tallet er et av få unntak (Haugestad, 1999, s. 7-8). Navnet kan antyde at det har stått et hov på stedet, et mulig senter for førkristen kultutøvelse. I nærheten finner vi også navn som Veset (fra *vé*, «hellig sted») og Gurrik («Gudenes eik») (Haugestad, 1999, s. 8). Det er altså en mulighet at Hof kirke ble bygget i et viktig område for førkristen gudsdyrkelse, og er et eksempel på kultstedskontinuitet.

Tanum kirke, Larvik

Tanum kirke er en steinkirke som ble oppført på første halvdel av 1100-tallet, i tidlig romansk stil (Den Norske Kirke, 2006, s. 21). Navnet Tanum forteller oss at det trolig har ligget en gård her før kirken ble reist, fra Tan/Tun som betyr inngjerdet og endelsen -um, avledet fra -heim (Wasberg, 1988, s. 18). Inne på den nåværende gården ser vi også en steinsetting på en haug, noe som er tolket som et tingsted (Wasberg, 1988, s. 18). Den stående steinkirken er den eldste kirken som er påvist på Tanum.

Nøtterøy kirke

Nøtterøy kirke ble reist i stein trolig i første halvdel av 1100-tallet (Thoresen, 1985, s. 17 og Den Norske Kirke, 2006, s. 15). Til tross for at vi ikke vet hvilket år den ble reist ble den innviet til ære for Maria den 16. august (Thoresen, 1985, s. 18). Det er ikke funnet arkeologisk bevis på at det sto en trekirke her tidligere, men ettersom en slik eldre trekirke er påvist under Mariakirken i Oslo bør ikke dette utelukkes på Nøtterøy heller (Thoresen, 1985, s. 18).

En drøy kilometer vest for kirken finner vi Søndre Hella, et gravfelt fra jernalderen like ved vannkanten (Brendalsmo, 1988). Gravhaugene lengst opp i terrenget er trolig fra eldre jernalder, mens haugene lenger ned mot vannet er antatt å være fra yngre jernalder. Like sør for kirken finner vi enda et gravfelt. I dag gjenstår bare fem-seks små hauger, men feltet har trolig bestått av flere hauger som senere har blitt pløyd bort (Brendalsmo, 1988). Feltet tilhørte sannsynligvis gården Njótarvin, og Nøtterøy kirke ble trolig reist midt i den gamle gravplassen. Det er også rimelig å tro at gravfeltet på Søndre Hella tilhørte Njótarvin eller Sandvin, de to eldste gårdene på Nøtterøy (Brendalsmo, 1988).

Høyjord stavkirke

Høyjord er den eneste stavkirken i Vestfold som har overlevd til moderne tid. Stavkirken er bygget i to perioder, hvorav koret ble bygget på siste halvdel av 1100-tallet (Bergh, 1954, s. 3). Som tilfellet er for flere kirkesteder har kirken fått navnet etter gården den står på. Som navnet antyder står kirken på en forhøyning i terrenget, én av tre i nærheten. På den nordvestre høyden fantes det flere gravhauger fra omkring år 800-1000. Toppen som kirken skulle bygges på ble dessverre fjernet uten å bli nærmere undersøkt, annet enn at det ble gravd opp flere mulige ildsteder da haugen ble fjernet (Bergh, 1954, s. 3).

Borre kirke

Borre kirke ligger ca. 600 meter fra det kjente gravfeltet på Borre, som også utgjør et viktig undersøkelsesområde i denne oppgaven. På Borre er det kanskje kirken som i dag først tiltrekker seg oppmerksomhet da den ligger plassert på det mest dominerende punktet i landskapet med god utsikt. Kirken i stein er bygget på 1100-tallet, men det er mulig at det har stått en kirke i tre der før steinkirken ble reist da dette som nevnt kan påvises i Oslo. Kirkens beliggenhet og områdets viktighet gjør at forskere har vurdert om det kan ha vært en kongsgård i området, men verken arkeologiske undersøkelser eller skriftlige kilder har kunnet underbygge denne teorien (Keller, 1994, s. 96). Denne høyden preges av mye vind, men en imponerende beliggenhet kan ha veid tyngre enn å ligge i le.

I 1991 skulle kirkegården utvides og det ble derfor satt i gang et utgravningsprosjekt på området (Haraldsen, 1992). I løpet av de første 14 dagene ble det oppdaget ca. 150 strukturer som ble sett på som interessante, hvorav 17 av disse ble videre undersøkt (Haraldsen, 1992, s. 5). Strukturene kunne da foreløpig bli identifisert som to kokegroper eller mulige branngraver, som fremstod som groper med trekull, stolpehull og nedskjæringer med kulturjord og stein (Haraldsen, 1992, s. 5). Det ble funnet to stykker flint, men ingen videre artefakter eller gjenstander av interesse.

Det ble også registrert flere stolpehull som ble vurdert som atypiske (Haraldsen, 1992, s. 15). I kokegroperne ble det som antatt funnet trekull og skjørbrent stein. I samme laget som steinene ble det også funnet en mengde brente knokler, disse er ikke artsbestemt (Haraldsen, 1992, s. 15). Ifølge stratigrafien ble trolig kokegroperne kun brukt én gang. Det uvanlige med disse groperne er at det er funnet svært mange hardt brente knokler i et øvre lag, noe som indikerer at disse ble intensjonelt lagt i gropa i stedet for å være et avfallsprodukt av maten som ble laget (Haraldsen, 1992, s. 15).

Hedrum kirke

Hedrum kirke er ifølge kristenretten i Borgartingsloven fra 1080 en av seks hovedkirker (eller fylkeskirker) i Viken, og en av to hovedkirker i Vestfold (Olavsson, 1914, s. 22 og Christie, 1960, s. 12). Da kirkebyggingen begynte å bli organisert i Olav den helliges tid ble det bygget opp et nettverk av sentrale kirker (Tveito, 2011b, s. 21). Idéen var at disse mer sentrale kirkene skulle ha ansvar for et større område.

Det er verdt å nevne at denne loven ikke med sikkerhet kan dateres til 1080, men heller noe senere (Berner, 1951, s. 5). Det er uenighet om hvorvidt steinkirken ble reist før 1050, eller rundt 1060-1070. Sannsynligvis har det stått en kirke her tidligere, dette basert blant annet på utformingen av koret (Christie, 1960, s. 22). Hedrum skal ha vært navnet på gården som opprinnelig sto her, men etter at kirken og prestegården ble etablert falt navnet inn i dagligtale og ble etter hvert kalt Hedrum prestegård (Krohn-Holm, 1982, s. 138).

På Hedrum prestegård, like ved kirken, ble det i 2008 foretatt en utgravning knyttet til utbyggingen av kirken (Cannell og Lønaas, 2010). I dette området ble det registrert en kisteformet grav, men ingen ytterligere informasjon om funnet er gitt (Cannell og Lønaas, 2010, s. 3). Bare 110 meter vest for kirken ligger Lunden gravfelt som har vært i bruk fra førromersk jernalder til slutten av vikingtiden (Cannell og Lønaas, 2010, s. 6).

I 1997 ble det foretatt en utgravning like vest for kirken, (og øst for gravfeltet Lunden) i forbindelse med utvidelse av kirkegården. Her ble det funnet spor av et en-skipet langhus ¹⁴C-datert til 965-1030 evt. Langhuset var minst 27 meter langt og varierte i bredde mellom 5,5 og 7,5 meter (Cannell og Lønaas, 2010, s. 8-9).

I 2008 ble det funnet en mengde stolpehull under en annen utgravning av kirkegården, men det er usikkert om dette var del av en større konstruksjon, f.eks. et langhus (Cannell og Lønaas, 2010, s. 19). Det ble også gjort flere løsfunn, men majoriteten av disse var for dårlig bevart til å kunne fortelle oss noe om bruksområdene.

Sem kirke

Like utenfor Tønsberg ligger Sem kirke som skal ha blitt reist i stein rundt 1100, men nevnes allerede på 1000-tallet som fylkeskirkested i Borgatingslovens kristenrett (Olavsson, 1914, s. 22), så også her kan det hende at det har stått en trekirke før reisingen i stein (Brendalsmo, 2016, s. 10 og Berner, 1951, s. 5).

Som andre kirkesteder nevnt i denne oppgaven ble også Sem kirke reist på en gård (Thoresen, 1997, s. 14). Navnet Sem fra «Sæ-heim», liksom andre stedsnavn med -heim-endinger dateres gjerne til før vikingtid. Et spørsmål er blitt reist om plassen kan ha huset en kongsgård i førkristen tid som sagaene hevder, men det arkeologiske materialet er mangelfullt (Eriksson, 1997, s. 17-18). Gravfunn ved den nåværende hovedgården tyder på at det har ligget en rik gård i nærheten, og med bare to kilometer til Tønsberg lå gården godt til for å ha oversikt byen (Eriksson, 1997, s. 17-18).

Én kilometer sør-vest fra kirken finner vi to gravfelt, Lille og Store Gullkronen. Lille Gullkronen består av 21 gravhauger, hvorav 16 av dem ble undersøkt i årene 1917-1918 (Svendsen, 1959, s. 151) (<https://kulturminnesok.no/>). Majoriteten av disse er datert til vikingtid, med noen unntak fra folkevandringstid (Svendsen, 1959, s. 151).

Store Gullkronen, liksom Lille Gullkronen ble trolig først brukt som gravfelt i folkevandringstid med en bruksperiode som strekker seg fram til vikingtid (Svendsen, 1959, s. 153-154). Av de 20 gravhaugene på feltet ble 12 undersøkt i 1919. Felles for Store og Lille Gullkronen er at de er fattige i gravgods, i flere hauger ble hverken artefakter eller beinrester funnet (Svendsen, 1959, s. 154).

Peterskirken, Tønsberg

Peterskirken var en steinkirke i Tønsberg som ble reist på 1100-tallet (Brendalsmo, 1989, s. 3). Det er gjort flere arkeologiske utgravninger i områdene nær kirken, og i 1983 ble det funnet 192 graver på områder som omfattet deler av kirkegården mot nord (Brendalsmo, 1989, s. 4). Under kirkeskipet og kirkegården er det registrert profane kulturlag på 0,2-0,5 meter datert til tidlig middelalder (Brendalsmo, 1989, s. 7). Under store deler av kirkegården derimot er det profane kulturlaget blitt ødelagt av kirkegårdens ekspansjon.

Rundt deler av kirkegården er det også blitt funnet diker, hvorav det minste er radiokarbondatert til AD 977-1250 (Brendalsmo, 1989, s. 22). En annen, mer overbevisende indikasjon er at det under kirken er blitt funnet graver som er stratigrafisk eldre enn steinkirken og det eldste gulvlaget (Brendalsmo, 1989, s. 24). Merkelig for disse eldste gravene er at de ligger «skjevt» orientert (fra et kristent perspektiv), altså ikke øst-vest orientert. Noen ligger nesten nord-sør orientert (Brendalsmo, 1989, s. 24). Det er således noe usikkert hvorvidt dette er hedenske eller kristne graver, noe jeg vil komme tilbake til.

Det vises videre med ¹⁴C-dateringer fra gravfeltets eldste del at bruksperioden var fra 900-tallet til inn på 1000-tallet, men materialet er for lite til å konkludere med når det først ble anlagt (Brendalsmo, 1989, s. 30-31). Som nevnt tidligere viser stratigrafien at deler av kirkegården ble anlagt over tidligere profane bebyggelser, men disse er ikke datert (Brendalsmo, 1989, s. 31).

På ett av områdene som er undersøkt har det eldste laget, i det som er definert som nivå 1 i utgravningen, et dateringsspenn fra vikingtid til tidlig 1100-tall. Her ble det blant annet funnet potteskår og en kam datert til 1000/1100-tallet (Brendalsmo, 1989, s. 31). I det yngste laget i nivå 1 ble det blant annet funnet en lærsko som er blitt datert til andre fjerdedel av 1100-tallet. Områdene er imidlertid såpass fragmentarisk undersøkt at det blir vanskelig å komme med noen håndfaste tolkninger (Brendalsmo, 1989, s. 31). Det er likevel indikasjoner på at deler av den eldste kirkegården var i bruk samtidig som den profane bebyggelsen. Samtlige middelalderkirker i Vestfold ser ut til å ha blitt bygget ved, eller i nærheten av tidligere hedenske gravfelt. Dette kan også være tilfelle for Peterskirken, men uten ytterligere materiale blir det vanskelig å konkludere med noe. Under Peterskirken er det ikke funnet spor etter en eldre kirkebygning i tre (Brendalsmo, 1989, s. 33).

Tjølling kirke

Tjølling kirke er en steinkirke som ble reist på 1100-tallet. Kirken ligger ca. tre kilometer fra den urbane bosetnelsen Kaupang med de omkringliggende gravfeltene som inngår i denne oppgaven, og vil få et særlig fokus her (Skullerud og Skogsfjord, 2009, s. 4). I 2003 ble det utført en utgravning ved kirken i forbindelse med utvidelse av kirkegården (Skullerud og Skogsfjord, 2009). Under utgravningen ble det funnet en samling av flere kokegroper, som vist i figur 4. Det er funnet stolpehull i nærheten av kokegrovfeltene, men disse er ikke tolket som å være del av større bygninger, heller mindre, midlertidige strukturer som for eksempel til ly (Skre, 2007b, s. 399). Slike kokegrovfelt uten tegn etter bygninger kan tyde på at disse ble brukt til spesielle måltider.

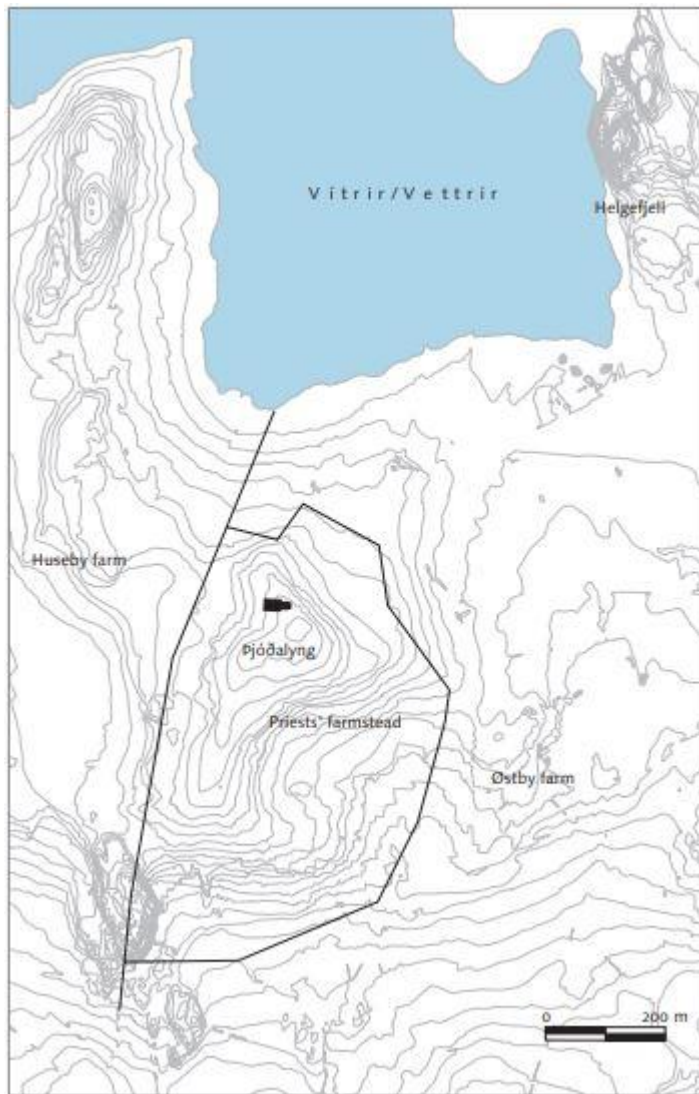

Figur 4: Oversikt over utgravning og kokegroper på Tjølling. Hentet fra Skre, 2007b, s. 399.

43 strukturer ble tolket som forhistoriske, herav 15 kokegroper. Det ble i alt sendt inn ti prøver til datering hvor åtte ble datert til yngre bronsealder (Skullerud og Skogsfjord, 2009, s. 19). Det går imidlertid ikke klart frem av utgravningsrapporten hvilke strukturer de forskjellige dateringsprøvene er hentet fra.

Det arkeologiske materialet tyder på at det kan ha ligget et tingsted i området der kirken står i dag (Skre, 2007b, s. 397). På Tjølling er det også mer som tyder på at stedet har vært et samlingssted gjennom jernalderen. Rundt 300 meter nordøst for kirken ligger innsjøen som trolig har blitt kalt *Vítrir* eller *Vettrir* (Skre, 2007b, s. 401-402), som stammer fra ordet *vættr*, en term for overnaturlige vesener. Navnet har altså blitt tolket som «innsjøen der overnaturlige vesener holder til.» Nord for innsjøen lå en gård som het *Vítrisvin* eller *Vettrisvin*, som har innsjønavnet i seg. Gårdsnavn som slutter på -vin stammer gjerne fra eldre jernalder, noe som

kan indikere at navnet på innsjøen også stammer fra denne perioden, dog det er mulig at navnet på innsjøen er eldre (Skre, 2007b, s. 402).

Figur 5: Oversikt over Tjølling, Vettrir og Helgefjell. Hentet fra Skre, 2007b, s. 391.

På den sør-østre siden av innsjøen ligger fjellet Helgefjell. Fjellet strekker seg kraftig oppover i en avrundet form. Helgefjell kan bli oversatt til «det hellige fjellet». Navnet kan stamme fra eldre jernalder, men navn med «helg» i seg stammer gjerne først og fremst fra vikingtid (Skre, 2007b, s. 402). Navnet er mest sannsynlig eldre enn innføringen av kristendommen, da fjell og andre naturformasjoner ikke er ansett som hellige av kristendommen. Navnet kan derimot tyde på at fjellet har hatt en spesiell funksjon i yngre jernalder.

Som vi ser er det et ideologisk, kronologisk, og topografisk forhold mellom innsjøen, fjellet og tingstedet på Tjølling. Kultus forbundet med innsjøen har da trolig funnet sted på sørsiden, med nærhet til både tingstedet og Helgefjell.

På Lunde gård, en drøy kilometer vest for kirken ble det i 2009 oppdaget enda et kokegropfelt (Ødegaard, 2017). Dette feltet inneholdt om lag 750 kokegrop, hvorav 30 ble nærmere undersøkt i 2011 (Ødegaard, 2017, s. 16). Dateringer av kullprøver viste at feltet hadde en hovedbruksfase fra 0 – 300 evt., og en generell bruksfase fra 380 evt. til 630 evt. (Ødegaard, 2017, s. 11-12). Bruksfasen, sammen med antall kokegrop på stedet vitner om at det potensielt har samlet seg store mengder mennesker her over flere generasjoner. På bakgrunn av nærheten til det antatte tingstedet på Tjølling, tolkes Lunde som en aktivitetsplass tilknyttet tingstedet (Ødegaard, 2017, s. 16).

Trekirken som trolig ble reist før kirken i stein kan ha blitt bygget så tidlig som slutten av 900-tallet eller 1000-tallet (Skre, 2007b, s. 403). En av grunnene til at kirken ble reist nettopp her kan ha sammenheng med at stedet, som vi har sett, var et samlingssted i førkristen tid.

Figur 6: Tjølling kirke. Foto: privat

Det er ytterligere åtte kirkesteder i Vestfold som inngår i denne oppgaven. Disse er Berg, Våle, Ramnes, Andebu, Botne, Kodal, Nykirke, og Vassås.

Berg steinkirke ligger ca. 500 meter unna to gravfelt som inneholder to og seks gravhauger (<https://kulturminnesok.no/>). Disse er ikke datert nærmere enn jernalder, og ingen ytterligere informasjon er gitt. Ca. 300 meter vest for Våle kirke finner vi et gravfelt med tre gravhauger. Som Berg gravfelt er disse også datert til jernalder.

Like utenfor Ramnes kirke er det avdekket to kokegroper som dateres til bronsealder/jernalder. Disse to enkeltstående kokegropene hadde lite trolig samme funksjon som kokegropfeltet ved Tjølling. Rett utenfor Andebus kirkegård er det funnet én gravhaug som er datert til jernalder. Ca. 400 meter øst for Botne kirke ligger det en gravrøys som er datert til bronsealder/jernalder. Det er i tillegg registrert to gravrøys, samt én gravhaug ca. 600 meter sør for kirken (<https://kulturminnesok.no/>).

1 km vest/sør-vest for Kodal kirke ligger det et gravfelt bestående av 13 gravhauger, disse er også datert til jernalder. Noen er tydelig omrotet, mens andre er antatt urørte. Like nord for Vassås kirke er det blitt registrert et kokegropfelt bestående av to stolpehull og 18 kokegroper med bruksperiode fra bronsealder til yngre jernalder.

Nykirke kirke ble reist på 1100-tallet, men nevnes først i skriftlige kilder i 1331 (Den Norske Kirke, 2006, s. 14). Like nord for kirken er det blitt registrert en gravhaug fra jernalder (<https://kulturminnesok.no/>).

Som det går frem i denne gjennomgangen er 17 av 18 kirkesteder anlagt i nærheten av hedenske gravplasser eller det som kan tolkes som førkristne kultplasser. Årsakene til en slik kontinuitet i bruken av området vil bli diskutert i neste kapittel.

6. Overgangen mellom hedendom og kristendom i Vestfold

I dette kapitlet vil jeg diskutere overgangen mellom hedendom og kristendom i Vestfold, med utgangspunkt i de tre hedenske gravfeltene, Borre, Gulli og Kaupang, samt tidlige middelalderkirker i regionen. Først i kapitlet vil jeg diskutere hvorvidt man finner spor av kristen innflytelse i hedenske graver i regionen. Deretter vil jeg gå nærmere inn på når og hvor de eldste kirkene ble bygget, og diskutere eventuelle sammenfall i lokaliseringen av kirkene i forhold til hedenske gravfelt og kultsteder. I den grad det er mulig vil jeg også forsøke å sirkle inn kirkebyggerne. Jeg vil til slutt ta for meg spørsmålet om makt- og/eller kultkontinuitet.

6.1 Kristen innflytelse i hedenske graver

Som det går frem av kapittel 5 er det bare unntaksvis funnet det som kan tolkes som kristne symbol i de hedenske gravene som inngår i denne undersøkelsen. På Kaupang er det registrert et korssmykke i en grav (jf. tabell 4). På Gulli og Borre finner vi ingen kristne symboler. I en annen grav på Kaupang er det funnet en torshammer, og jeg vil begynne med å se nærmere på de religiøse symbolene funnet i gravmaterialet, nemlig korssmykket og torshammeren fra Kaupang. Torshammeren vil bli diskutert ettersom symbolet kan tolkes som en mulig reaksjon på kristendommen.

Torshammerens og korsets form kan være nokså like, det vil derfor være interessant å se nærmere på hvorvidt de to kan sammenlignes på noen måte, i utseende eller bruksmåte. Vi kjenner til to variasjoner av torshammeren i Norge, en ring med torshammere på, og en enkeltstående torshammer ment som et smykke. Ringene med hammerne er gjerne noe eldre enn smykke-variantene, fra 700- til 800-tallet, hvorav de fleste smykkene er fra 900- og 1000-tallet (Nordeide, 2011, s. 235).

Det er interessant å merke seg at smykke-varianten av torshammeren overtar først etter et trolig møte med kristendommen og mulige kors-smykker. Det var en slik smykke-variant som er funnet i en grav på Kaupang. Det er mulig at torshammere kom som en reaksjon på kristendommen og det kristne korset, og kanskje bør torshammeren sees på som en motreaksjon til kristendommen – som et behov for å markere hedensk tilhørighet. Det blir feil å si at torshammeren var et utbredt og populært symbol i vikingtid, da bare tolv eller tretten er funnet i Norge (Nordeide, 2011, s. 236).

Torshammeren kan altså mulig tolkes som en reaksjon på den nye religionen, hvor en del av den førkristne befolkningen ville skille seg ut fra de kristne som bar korset. Det blir imidlertid vanskelig å underbygge denne teorien dersom de tidligste torshammersmykkene viser seg å

være eldre enn de første korssmykkene, da torshammeren ikke kunne være en reaksjon på noe som ennå ikke hadde blitt introdusert i området. På Kaupang, hvor vi finner både et kors og et torshammersmykke bevises dette, da torshammeren er trolig fra år 800-900, mens korset er fra år 900-1000. Det er riktignok såpass få funn av torshammere i Norge at denne teorien blir vanskelig å avvise fullstendig. Majoriteten av torshammerene er imidlertid funnet i graver fra yngre jernalder, samt tidlige middelalderbyer, hvilke er blant de mest utgravde i Norge, så utvalget torshammere kan være noenlunde representativt (Nordeide, 2011, s. 240).

I tillegg til torshammeren funnet i en grav på Kaupang, er det to torshammere på boplassen (Nordeide, 2011, s. 236). Kan de være en indikasjon på at noen mennesker i dette området motsatte seg kristendommen? Kaupang var en urban bosettelse med gode kontakter utad, så kanskje torshammerene fra Kaupang heller symboliserer allianser eller spesielt gode kontakter med Sverige eller Danmark, hvor torshammere ser ut til å ha vært vanligere. Trolig er det innenfor en slik tolkingsramme man bør forstå funnene - heller enn som en motvilje og protest mot den nye religionen (Nordeide, 2011, s. 244).

Graven med korssmykket på Kaupang er en inhumasjonsgrav, mulig kammergrav, med lite annet gravgods. Det vil imidlertid være vanskelig å med sikkerhet klassifisere graven som kristen ettersom den inneholder annet gravgods og ligger på et ellers hedensk gravfelt (Stylegar, 2007, s. 121). Korssmykket er likevel et tydelig kristent symbol, og en sterk indikasjon på kristen innflytelse. Det er derfor mulig at den døde som fikk korssmykket med seg i graven faktisk var kristen. Funnet viser uansett at folk på Kaupang hadde god kjennskap til kristendommen, og at noen av menneskene som ble gravlagt der kan ha vært kristne. Dette kan trolig ikke defineres som kultkontinuitet, men er mest sannsynlig heller en indikasjon på at Kaupang var et multikulturelt område, der mennesker med ulike religioner møttes. Mesteparten av befolkningen på Kaupang var hedenske, men noen av menneskene som besøkte stedet – og som også døde der – kan ha vært kristne.

Som nevnt tidligere var den førkristne religionen i Norge trolig mer åpen for fremmede guder og symboler, og hadde tilsynelatende få problemer med å inkludere flere guder eller makter i sitt panteon (Nordeide, 2011, s. 236). Det er derfor også mulig at korssmykket på Kaupang nettopp var et uttrykk for en slik inkludering og aksept av andre guder og symboler innenfor den hedenske troen, uten den døde selv nødvendigvis var kristen. Meningen bak symbolet, enten kors eller hammer vil trolig være konsekvent, men utformingen og fasongen til selve

symbolet kan variere (Nordeide, 2011, s. 238). Sannsynligheten er imidlertid større for at den førkristne befolkningen kunne akseptere et kors som et symbol på en hammer, enn omvendt.

På Kaupang, nærmere bestemt sør på gravfeltet Bikjholberget, er det funnet en gruppe på ca. 70 kistegraver. Disse var enklere utstyrt enn resten av båtgravene på feltet og virket som de har blitt skåret ned i sanden (Blindheim, 1960, s. 53). Det er mulig at vi her finner spor av kristne gravleggelser på et ellers hedensk gravfelt og at personene som er gravlagt i kistegravene kan ha vært kristne. Det er også funnet et relikvieskrin i en av disse gravene, som ytterligere er med på å forsterke inntrykket av en viss tilknytning til kristendommen (Blindheim, 1960, s. 53).

Kaupang hadde kontakter til ulike områder, som Danmark, Vest-Europa, England og Irland (Hårdh, 2008, s. 95), og folk på Kaupang må også ha kommet i kontakt med kristne mennesker, og slik fått en viss kjennskap til kristendommen. Muligheten for at noen av de handelsreisende eller håndverkerne som kom til Kaupang var kristne må også vurderes, og kanskje kan disse gravene være et resultat av det. Kistegravene er lokalisert innenfor et ellers hedensk gravfelt, noe som kan tyde på at det har hersket en viss toleranse overfor ulike religioner innenfor den hedenske tradisjonen – og at mennesker tilhørende ulike religioner har samhandlet med hverandre på Kaupang.

Som nevnt er det flere gravplasser på Kaupang, hvor den dominerende gravformen varierer. På Lamøya og Hagejordet finner vi en blanding av inhumasjons- og kremasjonsgraver, på Bikjholberget er det kun inhumasjonsgraver, mens på Søndre og Nordre Kaupang er det utelukkende kremasjonsgraver (Nordeide, 2011, s. 203). Variasjonen i gravene kan være en indikator på at disse tilhørte forskjellige sosiale miljø, og noen gjenstander som korssmykket og relikvieskrinet kan som nevnt tyde på at kristne har oppholdt seg her. Det er likevel ingen graver på Kaupang som med sikkerhet kan klassifiseres som kristne. Funn av kristne gjenstander og symboler i gravene kan også være et resultat av plyndringsaktiviteter, og kan dermed ikke tolkes som en indikasjon på den døde sin religionstilhørighet.

På Gulli finner vi få indikasjoner som kan tyde på kristen innflytelse i gravene. De yngste gravene datert til rundt tusenårsskiftet har mindre gravgoods enn resten av gravene (Østmo, 2011, s. 17), noe som kan tyde på at den hedenske gravskikken var i ferd med å opphøre. Til tross for lite gravgoods kan disse gravene ikke klassifiseres som kristne. Det er også antatt å ha vært fire kistegraver på Gulli, men de som er daterbare er blitt datert til 800-850 og 850-900 (Gjerpe, 2005, s. 137), altså tidligere enn når en antar at kristendommen hadde fått fotfeste i området.

Den hedenske gravskikken på Gulli ser ut til å opphøre rundt tusenårsskiftet, senest rundt 1050 (Gjerpe, 2005 og 2011). På Kaupang ser gravskikken ut til å opphøre rundt år 1000 (Stylegar, 2007). På Borre ser det ut til at den hedenske gravskikken opphører noe tidligere, rundt 950 (Myhre, 2015). Det er imidlertid ingen indikasjoner på mulig kristen innflytelse i gravene på Borre, hverken i form av gravgoods eller gravform.

For å sammenligne med andre deler av landet ser vi i Hordaland en økning i antall hedenske gravfunn på tidlig 900-tallet, noe som kan ha vært en reaksjon og motstand mot kristendommen (Gellein, 2007, s. 94). Den hedenske gravskikken gikk derimot drastisk tilbake på 1000-tallet. I Gellein sin undersøkelse fra 2007 hvor hun undersøker om det finnes tegn til kristen innflytelse i hedenske graver konkluderes det med at det ikke finnes noen gjenstander som med sikkerhet kan klassifiseres som kristne i gravmaterialet (som omfatter 502 graver fra merovingertid til yngre jernalder) (Gellein, 2007, s. 92). I åtte graver fra 600/700-tallet til 900-tallet ble det imidlertid funnet gjenstander som kan tolkes som kristne, som bergkrystaller, men det blir allikevel problematisk å klassifisere disse gravene som kristne utelukkende basert på disse funnene (Gellein, 2007, s. 56).

Av 78 graver undersøkt fra vikingtid og yngre jernalder på Sunnmøre ble det funnet et irsk korsformet beslag i en grav fra 800-tallet (Teigen, 2015, s. 47). Det er likevel ikke sikkert at korset ble oppfattet som et kristent symbol da den ble lagt i graven, hverken av personen som ble gravlagt eller av de som gravla personen. Det er mulig at dette kan ha vært plyndringsgoods, så det eneste dette funnet sannsynligvis indikerer er kontakt med de britiske øyene. Graven inneholder også lite annet gravmateriale, var ubrent og lagt under flat mark, noe som kan være indikasjoner på kristen innflytelse (Teigen, 2015, s. 47). Annet enn dette beslaget ble det liksom i Hordaland funnet få gjenstander som kan tolkes som kristne, som bergkrystaller i noen få graver datert til 800-tallet og en mer generell datering til yngre jernalder (Teigen, 2015, s. 48).

Den hedenske gravskikken på Sunnmøre begynner å avta på 900-tallet og ser ut til å forsvinne fullstendig inn på 1000-tallet (Teigen, 2015, s. 58). I Vestfold ser situasjonen dermed ut til å passe inn i mønsteret med eksempelvis Hordaland og Sunnmøre. Den hedenske gravskikken begynner å opphøre på midten av 900-tallet i noen områder, slik som Borre. Overgangsfasen mellom hedendommen og kristendommen ser imidlertid ut til å ha vært en lang prosess i regionen, og på Gulli ser det som nevnt ut til at den hedenske gravskikken holder frem til ca. 1050, mens på Kaupang opphører den noe tidligere, rundt år 1000.

Samlet sett ser det dermed ut til at det ikke er særlig vanlig å finne tydelige og sikre indikasjoner på kristen innflytelse i hedenske graver. Noen kristne symboler, som for eksempel bergkrystall og kors forekommer, men de er ikke vanlige. Siden dette er materiale som også kan representere plyndringsgods må man være noe forsiktig med å tolke materialet som kristen innflytelse, selv om det nok er en indikasjon på kontakt med kristen områder.

6.1.1 Haugbrott i hedenske graver

Haugbrott, det vil si åpningen av en gravhaug etter den er blitt nedlagt, forekommer i mange av gravene denne oppgaven tar for seg, hovedsakelig på Borre og Gulli. Hvorvidt dette er et fenomen som kan relateres til overgangen mellom hedendom og kristendom bør diskuteres.

En av de mulige årsakene til haugbrottene kan ha vært defamering, og at haugbrottene har vært politisk motiverte (Brendalsmo og Røthe, 1992, s. 107). Gravhaugen kan derfor ha blitt ærekrenket eller nedverdiget av mennesker om ønsket å fremheve sin egen ætt. Dette kunne gjøres ved å hente ut viktige gjenstander, eller ved å forstyrre eller ødelegge graven. Et argument som kan underbygge denne teorien er at haugbrottene som inngår i denne oppgaven er vel gjennomført, og såpass mye av gravmassene er hentet ut, så det er lite trolig gjort av få personer i skjul. Mer sannsynlig er at de ble gjennomført av flere personer ute i dagslys, og dermed med godkjennelse (og/eller deltakelse) fra det øvre samfunnssjikt (Brendalsmo og Røthe, 1992, s. 107). Dette kan i så fall bety at det har skjedd en endring i råderetten over området, der ulike ætter har hatt makt til ulik tid.

En annen teori er at haugbrottene var eksempler på *translatio*, altså en kristen etterbegravelse. Dette vil si at mulige kristne etterkommere av personen som var gravlagt har hentet ut den gravlagte og gitt vedkomne en kristen begravelse (Brendalsmo og Røthe, 1992, s. 108). Det er mulig at *translatio* var en skikk som var tillatt i det øvre samfunnssjiktet, slik vi trolig er vitne til i Jelling i Danmark. (Myhre, 1994a, s. 76-77). En rådende tolkning er der at kong Gorms sønn, Harald Blåtann, som regnes som Danmarks første kristne konge, hentet ut beinrestene av sin far og gravla dem i den første kirken på stedet hvor det er funnet omrotete beinrester (Myhre, 1994a, s. 77).

På Borre ser det imidlertid ut til at alle de syv storhaugene er blitt plyndret i gammel tid (Myhre, 1994a, s. 70), noe som gjør *translatio* mindre sannsynlig. Kristendommen hadde ikke fått fotfeste på tidspunktet haugbrottene er antatt å ha funnet sted. Vi kan imidlertid ikke utelukke at noen av de yngste haugene kan ha blitt åpnet på bakgrunn av *translatio*. Haugbrottet til haug 7 er for eksempel datert til 870-1030 (Myhre, 1994a, s. 71), i overgangsfasen mellom hedendom

og kristendom. Mer sannsynlig er det kanskje at de gravlagte ble hentet ut av sine etterkommere for å unngå at forfedrenes levninger skulle bli vandalisert av rivaliserende ætter (Brendalsmo og Røthe, 1992, s. 108). På Borre kan trolig haugbrottene ikke sees i sammenheng med religionsskiftet.

Det er mulig at innbruddene ble gjennomført kort tid etter begravelsen, ettersom innbryterne trolig måtte ha god kunnskap om hvor gravkammeret lå plassert. Videre kan den store arbeidsmengden tyde på at dette var et arbeid som ikke ble gjort i det skjulte, men at dette heller var en offentlig affære (Myhre, 1994a, s. 73).

Translatio er imidlertid en mer sannsynlig forklaring på haugbrottene på Gulli enn på Borre. De yngste gravene på Gulli er yngre enn gravene på Borre. På Gulli er haugbrott påvist i syv graver, åtte graver er urørte og de resterende er vanskelig å vurdere (Gjerpe, 2011, s. 12). På Gulli er det mulig at kristne etterkommerne ville begrave sine hedenske forfedre i vigslet jord. I slike tilfeller ville det kanskje være naturlig at gjenstandene den avdøde fikk med seg i den hedenske begravelsen ble liggende i den gamle graven eller fjernet fullstendig. På Gulli er ser vi imidlertid at skjold ofte er blitt fjernet fra graven, mens spyd gjerne blir liggende igjen (Gjerpe, 2011, s. 12). Ettersom gravgods ikke var noe kristendommen tillot, ville det være rimelig å anta at dersom en ville gjenbegrave sine forfedre i en kristen grav, at en ville fjerne all gravgodset (eller la alt ligge urørt), ikke bare for eksempel et skjold.

På Gulli er det antatt at det er to ætter som har benyttet stedet som gravplass fra omkring år 700 til tusenårsskiftet (Gjerpe, 2011, s. 11). Som nevnt er det mye som tyder på at det bare var odelseiere som hadde rett til å få reis en gravhaug etter seg (Iversen, 1999, s. 19 og Solberg, 2015, s. 276). Antallet graver på Gulli tyder imidlertid på at det var mer enn en person per generasjon som ble gravlagt under gravhaug på gården. En mulig forklaring kan være at gårdsstrukturen var en helt annen enn den vi ser for oss i dag; at ætten kontrollerte et større område enn bare gården sin (Gjerpe, 2011, s. 11). Ettersom ætten var en viktig del av det førkristne samfunnet kan det tenkes at gjennom å la flere enn bare jordeieren bli begravet på gården ville dette styrke familienes status (Gjerpe, 2011, s. 12).

Denne teorien stemmer imidlertid dårlig med materialet undersøkt på Gulli, da flere av gravene som har blitt utsatt for haugbrott regnes som «alminnelige» graver (Gjerpe, 2011, s. 12). På Gulli er det derimot ikke påvist noe kirkested, og den nærmeste kirka, Sem kirke ligger to kilometer unna så det blir vanskelig å konkludere med noe sikkert.

En annen teori er at haugbrottene ble gjennomført i håp om å finne verdisaker etter kristendommen ble innført og respekten for hedenske graver trolig forsvinner (Myhre, 1994a, s. 73). Dette må sannsynligvis i så fall ha skjedd i en overgangsfase, for kristendommen gjorde etter hvert gravforstyrrelser forbudt. Gravforstyrrelser i hedensk tid var ikke ulovlig og i noen områder mer vanligere enn andre, så kristendommen kan ha innført forbudet mot åpning av graver nettopp for å slå ned på en gammel hedensk tradisjon (Myhre, 1994a, s. 75).

6.2 De eldste kirkene i Vestfold

I denne oppgaven har jeg valgt å sette søkelys på graver og kirker fra Vestfold. Et viktig spørsmål som vil bli diskutert er når man begynte å bygge kirker i Vestfold, og hvor man finner de eldste kirkene. Dette kan gi viktige indikasjoner på når de ulike områdene ble kristnet.

På grunn av dets regionale plassering har trolig Viken og Vestfold vært et av områdene som har vært mest utsatt for kristen påvirkning. Dette kan underbygges ved at det eksempelvis er kun tre mil mellom Vestfolds to fylkeskirker, men gjerne opptil dobbelt så stor avstand mellom øvrige fylkeskirker (Christie, 1960, s. 12).

Det er riktignok viktig å huske på at kristningsprosessen ikke nødvendigvis var kontinuerlig og uavbrutt, og at det trolig har fantes regionale og lokale variasjoner. Dette kommer for eksempel til uttrykk ved at den hedenske gravskikken ser ut til å opphøre til noe ulik tid innenfor de ulike områdene, der for eksempel hedensk gravlegging på Gulli og Kaupang vedvarer lenger enn på Borre.

Også misjonærer ble vanligere i Norden, de første misjonærene i Norge begynte å dukke opp på andre del av 900-tallet (Sigurðsson, 2003, s. 26). Misjonsvirksomheten i Norden og Norge som sådan var både preget av religiøse og politiske motiv, og det var ikke uvanlig at førkristne herskere ønsket at kristendommen skulle bli innført (Skre, 1998, s. 13). Ved å skifte tro til kristendommen var det mulig å skaffe seg allianser med mektige kristne aktører, som kan ha vært appellerende for folk i det øvre samunnsjiktet. En slik situasjon kan også forklare kontinuitet i bruk av områder fra førkristen til kristen tid. Trolig kan man her snakke om både makt- og kultkontinuitet.

Misjonærenes arbeid i Norge ble sannsynligvis noe lettere gjennom den langvarige kontakten med den kristne omverden, spesielt Tyskland og England (Sigurðsson, 2003, s. 30). Misjonærene var ikke de første kristne som kom til landet, men heller en gruppe geistlige som

ankom i kjølvannet av denne langvarige kontakten. Mye tyder på at misjonærene selv ikke var veldig viktig for kristningen av allmenheten, men heller for kristningen av aristokratiet. Avgjørende for kristningen av landet var å få kristnet de som satt med makten, spesielt kongemaktene, særlig da begynte den nye religionen å få fotfeste. Sannsynligvis var det også denne gruppen som sto bak reisingen av flere av de første kirkene.

Trolig var det kongene som utpekte fylkeskirkene, i Vestfold dreier det seg om Sem og Hedrum kirke, begge antagelig reist på 1000-tallet. Fylkeskirkene var trolig viktige kirkelige institusjoner i kristendommens tidligste fase. Hedrum kirke var for øvrig også viet til sankt Michael som hadde vunnet innpass under misjonstiden (Christie, 1960, s. 26). At kirken ble reist under misjonstiden kan tyde på at dette var et viktig ledd i kongemaktens kristning av regionen.

De fleste kirkene i Vestfold har gårdsnavn, som Tanum, Hedrum og Ramnes, og noen har bygdenavn, som Andebu og Kodal. Unntakene er Hof, Nykirke, og Tjølling, som verken har gårdsnavn eller bygdenavn. Det er mulig at disse kirkene har hatt funksjoner som har bredt seg lenger enn andre storgårds-kirker.

Det er også mulig at Hof- og Tjølling kirke ble reist på steder som hadde spesielle religiøse og/eller politiske funksjoner. Som nevnt tidligere befinner Tjølling seg ca. 300 meter unna et antatt hellig fjell og innsjø, og i nærheten finner vi flere kokegropsfelt. Tjølling/Tjodalyng eller «lynghede brukt som tingsted» regnes som å ha vært et sted for tingsamlinger og/eller kultutøvelse (Brendalsmo, 1994, s. 114). Like i nærheten av kirken ligger gårdene Guri, Lunde, og Huseby. Huseby deler navn med flere andre gårder og regnes å ha vært kongelige administrasjonsgårder før middelalderbyene ble anlagt (Skre, 2007c, s. 223).

Tjølling kirke kan altså ses i lys av flere faktorer: navnet Tjølling kan indikere at stedet har vært en tingsamlingsplass, og plasseringen i nærheten av kokegropsfelt og trolig hellige steder vitner om en kontinuitet i kult, samt nærheten til Kaupang og andre gårder med navn som kan antyde administrasjonsfunksjoner plasserer Tjølling som et viktig sted før og etter reisingen av kirken.

Steinkirken som ble reist sannsynligvis i første halvdel av 1100-tallet var en basilika, et treskipet kirkebygg, hvilke var nokså uvanlige i Norge på denne tiden (Skre, 2007b, 391). Kirkestedet kan imidlertid være eldre enn først antatt. Undersøkelser ved flere middelalderkirker har som nevnt konkludert med at det allerede var kristne graver på stedet før kirken ble bygget, og i noen tilfeller en eldre kirke (Skre, 2007b, s. 390). Ettersom den hedenske

gravskikken i Vestfold ser ut til å begynne å avta etter år 950, kan dette indikere at overgangen til kristen kultus allerede var påbegynt.

Tjølling kirke var relativt stor sammenlignet med andre steinkirker i Vestfold. Skipet var 306 kvadratmeter og koret var 88 kvadratmeter, til sammen 394 kvadratmeter (Skre, 2007b, s. 392). Tjølling, sammenlignet med andre kirkesteder fra samme periode, som Borre, Sem, og Hedrum hadde en noe større befolkning, men trolig ikke stor nok til å forklare hvorfor kirken var såpass stor (Skre, 2007b, s. 392). Kirken hadde fått et bedre fotfeste på 1100-tallet, samt en bedre maktposisjon og økonomi. Dette sammen med Tjøllings noe større befolkning kan kanskje forklare kirkens størrelse (Skre, 2007b, s. 392).

En annen forklaring på hvorfor Tjølling kirke var noe større enn andre kirker er at det var en «ting-kirke». Kirken skulle derfor romme tinget. Status som ting-kirke ville også være til hjelp med å finansiere et større kirkebygg. Dersom det har stått en eldre kirke der basilikaen senere ble reist er det mulig at det har vært overlapp mellom tingstedet og den eldste kirken. Derfor ville kirken ha fått bedre tid til å tilegne seg mer makt og økonomi (Skre, 2007b, s. 395).

Et interessant spørsmål er imidlertid hvorfor Tjølling kirke ble reist ved tingstedet og ikke på det som trolig var den administrative gården i området, Huseby. En forklaring kan være at kongemakten ikke var involvert og at kirken ble reist før Huseby underla seg kongen (Skre, 2007b, s. 396). Plasseringen av kirken var kanskje et resultat av flere faktorer.

Þjóðalyng, det førkristne navnet på Tjølling kan ikke dateres nærmere enn nettopp dette: til førkristen tid. Kokegropene kan være fra eldre jernalder, sammen med stolpehullene kan dette tyde på at større antall mennesker midlertidig samlet seg her. Kanskje var dette sesongmessige samlinger som er kjent fra resten av den germanske verden, gjerne med juridiske og sosiale preg (Skre, 2007b, s. 403). Både innsjøen Vettrir og fjellet Helgefjell i nærheten av Tjølling har trolig hatt betydning innenfor den hedenske kultusen, og kanskje kan nærheten til Vettrir og Helgefjell tyde på at kultus også var en viktig del av samlingene ved tingstedet.

Hof kirke, 20 kilometer nord-vest for Horten har også et navn som må settes i forbindelse med den hedenske kultutøvelsen. Kirken ligger dessuten like ved gårdene Veset, fra *vé* (helligdom/hellig sted), og Gurrik («Gudenes eik»). Et interessant aspekt er at det både på og under kirkegården er det blitt funnet rester av et større hedensk gravfelt (Brendalsmo, 1994, s. 114). Etter topografien og navnmaterialet å bedømme er det ikke usannsynlig at Hof kirke var

mer enn en alminnelig gårdskirke. Til sammenligning er Hof kirke også blant de mer romslige i Vestfold, med et skip som utvendig måler ca. 11,5 og 18,7 meter (Haugestad, 1999, s. 23).

Det kan altså virke som at Hof kirke ble reist på et sentralt kultsted som omfavnet mer enn kun bygda, mens Tjølling kirke ble anlagt på et gammelt tingsted, hvor forskjellige kulthandlinger og seremonier trolig har funnet sted. Begge kirkene er dermed plassert på sentrale områder innenfor den hedenske kultusen, noe som gjør at man kan snakke om kultstedskontinuitet. At områder som var viktige innenfor den hedenske kultusen blir videreført inn i kristen tid kan kanskje ha gjort bruddet med hedendommen mindre markant. Samtidig kan det også være et bilde på maktkontinuitet, at de samme ættene hadde råderett over området både før og etter innføringen av kristendommen.

Noen av kirkene i denne oppgaven, Hof, Tjølling, og Vassås, er som nevnt bygget i nærheten av én eller flere hedenske kultplasser. På lik linje med gravfeltene blir dette også et spørsmål om kontinuitet, ikke bare var kirken et sted hvor man kunne begrave sine slektninger, men også et sted for kultutøvelse. Et godt eksempel på mulig hedensk kultus er kokegropfeltene vi finner på Tjølling og ved Vassås kirke.

Kokegroper var ikke den vanligste måten å tilberede mat på i en husstand, da de er best egnet for større mengder mat, gjerne kjøtt (Skre, 2007b, s. 399). Når steinene har blitt varmet opp og gropen dekket over kan kokegropen brukes over flere dager. Derfor er kokegroper spesielt egnet til å tilberede mat for en større mengde mennesker som oppholder seg på plassen over flere dager (Skre, 2007b, s. 399). Disse kokegropfeltene har altså blitt tolket som hedensk kultus, og feltet kan være en tidligere hedensk kultplass (Skullerud og Skogsfjord, 2009, s. 5-6).

Kokegropfeltet på Vassås kan ha hatt samme funksjon som på Tjølling. Begge lokalitetene inneholder mange kokegroper, samt noen få stolpehull som kan indikere små byggverk til f.eks. ly, i stedet for noen mer permanente bygg. Dateringene på disse kokegropene strekker seg fra bronsealder til yngre jernalder, så feltet har trolig blitt brukt kontinuerlig over lang tid (Skre, 2007b, s. 400).

Flere slike kokegropfelt er funnet i nærheten av andre middelalderkirker som ikke inngår i denne studien, gjerne like utenfor kirkegården (Skre, 2007b, s. 400). Trolig var slike kokegropfelt samlingssteder brukt over lengre tid, ofte fra rundt år 0 til det sjette og syvende århundre.

Hva så med oppholdet mellom da feltene på Tjølling og Vassås var i bruk og reisingen av kirkene? Én teori er at fra rundt år 500/600 ble det tatt i bruk nye ritualer og nye metoder for å tilberede mat, hvilket etterlot seg lite eller ingen spor (Skre, 2007b, s. 400). Vi kan uansett ikke konkludere med at vi er vitne til kultstedskontinuitet, ettersom vi ikke finner noen spor på at feltene har vært i bruk fra det sjette og syvende århundre til de første kirkene ble reist.

Også Nøtterøy kirkes lokasjon har muligens vært et sted for kultutøvelse i førkristen tid, da det like inntil kirken het Nøtterøy-lunden, noe som kan antyde at det har ligget en hellig lund der (Brendalsmo, 1994, s. 112). Rett nord for kirken ligger gården Elgestad som har blitt tolket som å være beslektet med det gotiske ordet for tempel, nok et argument som kan underbygge teorien om at stedet har vært assosiert med kult (Brendalsmo, 1994, s. 112). En annen indikasjon som knytter denne lokaliteten til forfedrekult er at det er funnet en vikingtidsgrav på kirkegården, og fra 1820-årene er det beskrevet graver og steinsettinger like vest og nord for kirken (Brendalsmo, 1994, s. 112).

Ved Peterskirken i Tønsberg er de eldste gravene skjevt orientert, sett fra et kristent perspektiv, noen nesten nord-sør orientert. Som nevnt kan radiokarbondateringer tyde på at kirkegården kan ha vært i bruk før steinkirken ble reist, men det er ikke funnet spor av en forgjenger i form av en trekirke (Brendalsmo, 1989, s. 33). De eldste gravene på stedet er også eldre enn det eldste gulvlaget, datert til mellom slutten av 900-tallet og midten av 1100-tallet (Brendalsmo, 1989, s. 24-25). En øst-vest orientering av gravene var som nevnt en viktig faktor i kristen gravleggelse, da blikket skulle være vendt mot øst, der Jesus skulle gjenoppstå (Gräslund, 2002, s. 46-47).

Nord-sør orienteringen til de eldste gravene ved Peterskirken bryter med kristne prinsipper, men utover dette er det ingenting som tyder på at de er hedenske. Orienteringen alene er for lite til å konkludere noe sikkert. Det er kanskje mer sannsynlig at gravene faktisk er kristne, men at de går tilbake til en tidlig fase i kristningsprosessen. Gravplassen kan ha vært tilegnet det kristne samfunnet i området, muligens før byen ble grunnlagt (Nordeide, 2011, s. 202).

Et interessant spørsmål i forhold til middelalderkirkene er hvem som bygde dem, og kunnskap om hvilke aktører eller samfunnssjikt som var sentrale i kirkebyggingen kan også bidra til å belyse kristningsprosessen. Dette vil jeg diskutere nærmere i denne delen. En undersøkelse av kirkesteder i Sunnhordaland har konkludert med at kirkene var knyttet til gårder eid av sentralkirkelige instanser som trolig kan ha vært konfiskert krongods (Lidén, 1995, s. 135).

Spesielt på Bømlo, Halsnøy, og Etne er det mye som tyder på at kongemakten kan ha gitt jord til kirkestedene fra konfiskert stormannsgods (Lidén, 1995, s. 135).

Er det derfor mulig å se på kirkebyggingen som et mer eksklusivt fenomen knyttet til det øvre samfunnssjiktet? I løpet av vikingtiden foregikk det en dyptgående endring i religionsforholdene i de nordiske landene. Religionsskiftet bør trolig likevel knyttes mer til politiske og sosiale årsaker enn til den kulturelle påvirkningen som hadde funnet sted i flere hundre år før – der mennesker fra Skandinavia hadde hatt kontakt med kristne områder gjennom både handel og plyndringsvirksomhet. Innføringen av kristendommen som offisiell religion henger tett sammen med en ny og ærgjerrig kongemakt som etablerte seg i sen vikingtid, der særlig de tre kristningskongene stod sentralt.

Det var likevel ikke bare kongene som tok initiativ til å bygge kirker, men også lokale stormenn, hvilke vi finner eksempler på i form av innskrifter i kirker og runeskrifter i blant annet Kristiansand, samt Sverige og Danmark (Sigurdsson, 2003, s. 51). I stor grad var det mennesker med makt og ressurser som bygde kirker. Som nevnt kunne det være både velstående bønder og lendmenn. Dersom felleskapet gikk sammen om kirkebyggingen og forvaltningen av kirken ville den blitt betegnet som en herredskirke (Skre, 1995, s. 198).

Majoriteten av kirkene i Vestfold er som nevnt reist på en gård, og kan trolig regnes som høgendeskirker. Dette var riktignok ikke hvilke som helst gårder, men stormannsgårder hvor kirken ble plassert på tunet (Brendalsmo, 1994, s. 105). Høgendeskirker ble gjerne bekostet av én person (Skre, 1995, s. 198).

Cirka 70% av kirkene i Vestfold har gårdsnavn (Brendalsmo, 1994, s. 110), og dette stemmer godt overens med de tidligste kirkene som inngår i denne studien. Sannsynligvis har 12 av de 18 kirkestedene gårdsnavn, unntakene er kirkene med bygdenavn (Andebu, Kodal og kanskje Borre), eller andre navn (Hof, Nykirke, og Tjølling) (Brendalsmo, 1994, 110).

Også økonomiske motiv kan ha ligget bak kirkebyggingen. Når en kirke ble grunnlagt, ble bygget og kirkegodset gitt til en helgen, samt Gud (Sigurdsson, 2003, s. 53). Kirken var teknisk sett helgenen sin eiendom, men kirkebyggeren sørget for administreringen av kirken og kirkegodset. I kristendommens tidligste periode måtte folk i tillegg betale for dåp, gravferd og vigsel, og majoriteten av denne betalingen gikk til kirkeforvalteren (Sigurdsson, 2003, s. 54). Denne typen selvadministrering var vanlig i Norden fram til midten av 1100-tallet (Sigurdsson, 2003, s. 54).

Et argument som underbygger teorien om at de første kirkene ble reist av stormenn på sine egne gårder er størrelsen på byggene. Disse kirkene ble trolig reist for «privat» bruk, og trengte derfor ikke å romme mange. Et utvalg av ti førstegenerasjonskirker i Norge viser at gjennomsnittsstørrelsen på skipet var fra 13- til 75 kvadratmeter, med et snitt på 44 kvadratmeter (Lidén, 1995, s. 129-130). Disse kirkene var mest sannsynlig for små til å romme hele sognets befolkning, men var heller ment til å romme stormannen og hans nærmeste. Det vil si at kultus, som gudstjenester hvor alle kunne delta, trolig ble utført utendørs, mens selve kirkebygningen var reservert for eieren av kirken og gården (Sigurðsson, 2003, s. 58). Unntakene i Vestfold er trolig fylkeskirkene Sem og Hedrum som er 204- og 203 kvadratmeter, og Tjølling, Borre og Ramnes kirke som målte 394-, 240-, og 237 kvadratmeter (Skre, 2007b, s. 392). Foruten fylkeskirkene er trolig Borre og Tjølling bygdekirker, noe som kan forklare deres størrelse.

Nok et argument som underbygger stormennenes plassering av kirker er hvor forfedrekulten ble utøvd. Forfedrene og den avdøde delen av slekten var mye større enn den levende delen, og selv om de var biologisk døde så var de fremdeles sosialt i livet (Brendalsmo, 1994, s. 108). Derfor gir det mening å ville plassere den nye kultbygningen, kirken, midt i ættens sentrum inne på gården. En undersøkelse fra 1990 viser at drøye 60% av alle middelalderske kirkesteder i Vestfold er anlagt på eller inntil et norrønt gravsted (Brendalsmo, 1990, s. 49). Av kirkene som inngår i denne undersøkelsen er majoriteten bygget i nærheten av hedenske gravfelt, tre av kirkene, Fon, Andebu, og Nykirke direkte ved eller over hedenske graver. Det tyder på en sterk grad av kultstedskontinuitet i denne regionen.

Områder som stod sentrale innenfor den hedenske kultusen har beholdt sin betydning inn i kristen tid. Hvorvidt dette var en bevisst handling, kanskje for å gjøre overgangen til kristendommen så skånsom som mulig, kan være vanskelig å vurdere. I mange tilfeller kan det trolig også være snakk om maktkontinuitet, hvor de samme ættene har hatt makt både i førkristen og kristen tid. Det kan i så fall også forklare hvorfor kirker i så stor grad ble bygget i nærheten av norrøne gravsteder. I tillegg er som nevnt 70% av kirkenavnene i Vestfold opprinnelig gårdsnavn. Dette tallet er noe lavere enn hva som er tilfelle på landsbasis, men noen av bygdenavnene til kirkene kan ha blitt gitt av folk utenfor gården og med tiden ha blitt det vanligste (Brendalsmo, 1994, s. 109-110). Dette kan også være en indikasjon på at disse var bygde- eller herredskirker og ble reist av et felleskap og ikke én enkelt storbonde.

De tidligste kirkene i Vestfold ser ut til å ha vært spredt utover hele regionen. Tilsynelatende har majoriteten av kirkene opprinnelig gårdsnavn og kan trolig klassifiseres som høgendeskirker, gjerne bekostet av én person. Kirkene som har bygdenavn eller ingen av delene kan ha vært herredskirker, kirker bygget og forvaltet av felleskapet. Sannsynligvis kan spesielt Hof og Tjølling være eksempler på slike kirker. Tjølling har muligens vært en tingkirke og det store kokegropfeltet kan tyde på at området har vært sentralt i hedensk kultus. Hof ble trolig også bygget over et sentralt kultsted, og det ville da være naturlig at felleskapet skulle fortsette å forvalte disse områdene. Kirkenes relativt store bygg kan underbygge dette.

Av de 18 kirkene jeg har undersøkt i denne oppgaven ser det ut til at 17 av de er anlagt på eller i nærheten av tidligere hedenske gravplasser eller kultplasser. De tidligste påviste kirkene ser ut til å ha blitt reist på 1000-tallet, noe som er noenlunde samtidig med at den hedenske gravskikken opphører på Gulli og Kaupang. At kristne kirkegårder ofte ble anlagt over tidligere hedenske gravplasser kan være et eksempel på hvor sterkt kristendommen sto i dette tidsrommet. Kristne gravplasser skulle i prinsippet være adskilt, men dette ble kanskje vanskelig å gjennomføre i praksis i den første perioden av kristendommen på 1000-tallet, da de førkristne tradisjonene fremdeles sto sterkt hos folket.

Er de tidligste kirkene virkelig bevis på at alle menneskene har blitt kristnet? Som nevnt tidligere var kirkebyggeriet i hovedsak en politisk handling, og trosretningen stemmer derfor ikke nødvendigvis overens med folkets faktiske religiøse og kosmologiske oppfatninger. Da begravelsene skulle bli gjennomført på egne kirkegårder var dette trolig fordi samfunnets øverste sjikt fulgte kristne skikker. Siden de første kirkene i stor grad ble bygget som private kirker, kan det være vanskelig å vurdere hvor stor betydning kirkebyggingen og kristendommen i denne første perioden hadde for andre mennesker i området.

De tidligste kirkene i Vestfold ser altså ut til å ha en romslig spredning, og de aller første kirkene var trolig fylkeskirkene Sem og Hedrum som ble reist på 1000-tallet, sannsynligvis med støtte fra kongemakten. At avstanden mellom fylkeskirkene er betydelig mindre enn andre deler i landet kan tyde på at Vestfold har vært utsatt for stor kristen påvirkning i kristendommens tidligste fase. Majoriteten av de største kirkene i Vestfold er kanskje bygdekirker som kan forklare hvorfor de er såpass store, mens gårdskirkene sannsynligvis var mindre da de trolig kun skulle romme storbondens familie og nærmeste. Av de 18 kirkestedene jeg har valgt meg ut er 17 reist over eller i relativ nærhet hedenske gravplasser eller kultplasser, og de tidligste kirkene, Sem og Hedrum, er trolig reist samtidig som da den hedenske gravskikken opphører

på Gulli og Kaupang, noe som trolig tyder på at kristendommen for alvor begynte å vinne innpass på 1000-tallet.

6.3 Kultkontinuitet eller maktkontinuitet?

Et viktig spørsmål knyttet til kristningsprosessen er spørsmålet om kult- og/eller maktkontinuitet. Som materialgjennomgangen over har vist er det en viss områdekontinuitet mellom forhistoriske gravplasser og stedet der de eldste kirkene ble bygget i Vestfold. Flere av områdene som ser ut til å ha vært sentrale innenfor den hedenske kultusen, både til begravelser, men også andre typer ritualer, fortsetter å bli brukt etter at kristendommen ble innført. De har fortsatt betydning innenfor religionsutøvelse ved at det blir bygd kirke på stedet. 10 av 18 kirker som er antatt bygget før 1200 er anlagt over eller like i nærheten av hedenske gravplasser eller kultplasser (jf. tabell 5). Dette stemmer overens med en undersøkelse fra 1990 som viser at drøye 60% av alle middelalderske kirkesteder i Vestfold er anlagt på eller inntil et norrønt gravsted (Brendalsmo, 1990, s. 49).

En mulig forklaring på hvorfor kirker og kirkegårder ble plassert i nærheten av eldre gravplasser er kontinuitet i eiendomsrett eller råderett over jord, dvs. at den samme ætten kan ha hatt kontrollen i området både i førkristen og kristen tid (Tveito, 2011b, s. 23-24). Spesielt gravhauger og rikt utstyrte graver kan knyttes til råderett over jorden. Å knytte disse gravene til et spesifikt samfunnsjikt kan imidlertid være problematisk da det forekommer store variasjoner, men sannsynligvis var det frie bønder fikk slike graver. Trolig var det kun personer med odelsrett som fikk gravhauger reist. I en landslov fra 1274 møter vi begrepet haugodelsmann som trolig referer til den nedstammede fra gravhaugen (Iversen, 1999, s. 19). Dette viser at folk også etter at kristendommen var innført har hatt et relativt nært forhold til gravhaugene fra førkristen tid.

En annen mulig forklaring på områdekontinuitet av hedenske graver og tidlige kristne kirker er knyttet til kultkontinuitet. Som nevnt tidligere var forfedrekult en sentral del i førkristen kultutøvelse, ens forfedre var biologisk døde, men ikke sosialt. En kunne kommunisere med de avdøde via «utesitje» som innebar å sitte ute om natten og lytte etter tegn fra forfedrene, eventuelt prøve å mane dem fram selv (Brendalsmo, 1994, s. 108). Trolig skjedde dette ved gravene eller gravhaugene som ble anlagt i nærheten av gården. Denne praksisen ble forbudt i flere middelalderske lovsamlinger (Brendalsmo, 1994, s. 108). Hele 70% av kirkene i Vestfold har gårdsnavn, og de ble gjerne bygget på eller ved gårdstun (Brendalsmo, 1994, s. 110).

I den tidligste fasen av kristendommen er det mulig at kristne ble begravet på hedenske gravfelt eller på en felles gravlund, kanskje i påvente på at den første kirken skulle bli bygget. Ifølge historikeren Olav Tveito er det ikke funnet noen indikasjoner på enkeltgraver av kristen karakter på hedenske gravfelt i Norge (Tveito, 2011b, s. 18). Som nevnt kan imidlertid kistegravene på Kaupang muligens representere kristne begravelser i et hedensk gravfelt, sett både i forhold til utforming, mangel på gravgods og funn av et relikvieskrin og et korssmykke i to av gravene. Kaupang bærer slik preg av multireligiøsitet, hvor hedensk gravskikk ser ut til – i alle fall i noen tilfeller – å være blandet med kristne tradisjoner.

I førkristen tid i Norge var det heller ikke uvanlig med bygdegravfelt, litt utenfor bebyggelsen. Borre er et godt eksempel på et slikt gravfelt ettersom det ikke er funnet spor av bosetning ved haugene. En annen løsning i overgangsfasen kan ha vært å dedikere et eget område innenfor disse feltene til kristne begravelser. Slik kunne de kristne benytte det hedenske gravfeltet, hvor trolig resten av ætten ble begravd. Det nærmeste eksemplet vi finner av denne løsningen er riktignok i Birka, hvor utformingen, plasseringen, og mangel på gravgods gjorde at dette ble tolket som et kristent felt (Gräslund, 1980, s. 83).

Et neste steg i utviklingen kan ha vært vigslate kristne gravsteder uten et kirkebygg – som ble anlagt før kirken ble reist. På flere kirkegårder, for eksempel ved Lom og Kaupanger kirke, er det funnet skjelettgraver som er eldre enn kirken (Tveito, 2011b, s. 19). Dette kan tyde på at det i enkelte områder eksisterte en overgangsfase med kristne begravelser før kirkebyggingen kom i gang. Dette kan også ha vært tilfelle ved Peterskirken i Tønsberg, der de eldste gravene er eldre enn gulvlaget i kirken (Brendalsmo, 1989, s. 24). Disse gravene er som nevnt noe skjevt orientert ifølge kristen praksis (Gräslund, 2002, s. 46-47), men kan likevel representere kristne graver i en tidlig fase av kristendommen.

Gravplassen på Gulli ligger om lag fem kilometer nordvest for Tønsberg. På Gulli er det også funnet kokegroper og et trolig kultbygg fra yngre jernalder (Nordeide, 2011, s. 203). Det er imidlertid ikke funnet spor av noe form for produksjon eller andre bosetningsaktiviteter. Den mulige kultbygningen ligger øst for gravfeltet, målte 11,5 x 7,5 meter, og var hesteskoformet. Bygningen orienterer seg etter både gravene og veien, som er antatt å være eldre (Nordeide, 2011, s. 203 og Gjerpe, 2005, s. 147). Dateringer fra korn, frø og trekull i stolpehullene viser at bygget trolig er fra sent 700-tall eller tidligere (Gjerpe, 2005, s. 148-149). Nøyaktig hva slags funksjon denne bygningen har hatt er vanskelig å si med sikkerhet. Muligheter kan være uthus, kulthus eller dødehus, men plasseringen og orienteringen av de mulige dørene i bygget ligner

svært på et annet bygg fra Uppåkra, hvilket er også blitt tolket som et kulthus (Gjerpe, 2005, s. 149 og Nordeide, 2011, s. 204). Det kan derfor virke som det har foregått kultaktiviteter, deriblant gravlegginger, på stedet over lengre tid. Den nærmeste kirken fra Gulli er Sem kirke som ligger ca. 2 kilometer sør for gravfeltet. Dette er såpass langt unna at det blir vanskelig å konkludere med at kultkontinuitet har vært tilfelle her.

På Borre ble det i 2007 og 2008 ved hjelp av georadar oppdaget to store strukturer, samt en enda større struktur som ble oppdaget i 2013 (Tonning, mfl., 2020, s. 147). Disse var betydelig større enn «vanlige» langhus, noe som kan indikere at disse kanskje har hatt en annen funksjon. Det har også blitt stilt spørsmål ved om disse kan være eksempler på de store hallene vi kjenner fra norrøne myter. Hallene var, i motsetning til langhus ikke et bolighus, men heller et bygg som er ment til å imponere (Gansum, 2008, s. 203). Disse var trolig aristokratiets måte å vise seg fram på med store bygg som skiller seg ut fra andre langhus. Disse hallene bestod av kun et rom med et ildsted i midten som trolig ikke var beregnet for matlaging. Sannsynligvis har dette vært aristokratiets festsal, hvor fest, kult, og forhandlinger kunne foregå (Gansum, 2008, s. 203). Strukturenes plassering, store stolpehull og uvanlige utforming kan tyde på at disse bygningene hadde en annen funksjon enn de mer utbredte langhusene (Tonning, mfl., 2020, s. 155). Som nevnt ble det funnet spor av en lignende bygning på Gulli, kanskje dette også var en slik hall for aristokratiet. Ettersom det senere ble reist en kirke på Borre, et bygg tilegnet kristen kultus, ser vi trolig en viss kultstedskontinuitet her.

Stedsnavn kan også være en nyttig kilde i forhold til spørsmålet om kultstedskontinuitet. Mange norske kirkesteder har navn som kan indikere en førkristen kult (Helleland, 1994, s. 207). I Vestfold gjelder dette imidlertid kun én kirke, Hof kirke. Nøyaktig hva ordet *hof* betyr er derimot ikke sikkert, men det kan bety bl.a. «forsamlingshus» (for kulthandlinger) eller «hedensk tempel» (Helleland, 1994, s. 208). Én teori er at også Borre kan ha vært et gammelt navn på kirkestedet, og at det også i førkristen tid har vært navnet for en kultplass. Et argument for dette er at Borres gravfelt ligger nær en gård med navnet Voll, hvorav det norrøne *vllr* kan være knyttet opp mot hedensk kult (Helleland, 1994, s. 208).

De hedenske kultstedene ligger gjerne i nærheten av gravfelt, kanskje tilhørende en mektig ætt slik som tilfelle ser ut til å ha vært for Borre. Dette var trolig for å legitimere ættens makt i en større eller mindre krets (Sandes, 1987, 151). Sannsynligvis var det også andre fordeler i å ha del i et hedensk kultsted. Dette kunne innebære vern mot onde ånder, gode avlinger o.l. Kanskje det var ønskelig å holde fast ved disse grunnforestillingene og ta del i dem rent fysisk i

overgangen til kristendommen (Sandes, 1987, s. 151), noe som kanskje kan forklare at flere av de tidlige kirkene er bygd i nærheten av hedenske gravfelt.

På Borre og Gulli ser vi graver og kultbygninger som strekker seg over lengre tid, og det vil være rimelig å anta at vi er vitne til maktkontinuitet her – men også til en viss grad kultstedskontinuitet. På Borre er vi vitne til kultbygninger som strekker seg fra hedensk til kristen tid, da det senere ble bygget en kirke på stedet. Flere av gravene ved disse to gravfeltene har også vært utsatt for haugbrott, og *translatio* bør som nevnt vurderes som en mulig årsak til haugbrottene.

7 Konklusjon

Temaet for denne oppgaven har vært overgangen mellom hedendom og kristendom innenfor det tidligere Vestfold fylke, der hedenske graver og tidlige kirker har utgjort et viktig kildemateriale. Et sentralt spørsmål i oppgaven har vært å undersøke hvor lenge den hedenske gravskikken varer – og hvorvidt det er mulig å finne spor av kristen innflytelse i hedenske graver i en overgangsperiode. Tre ulike gravfelt er blitt vektlagt for å besvare dette spørsmålet: Borre, Gulli og Kaupang. Den hedenske gravskikken ser ut til å vedvare lenger på Kaupang og Gulli, kanskje så sent som rundt år 1050, mens på Borre opphører den fullstendig på midten av 900-tallet. Dette samsvarer godt med eksempelvis Hordaland og Sunnmøre hvor den hedenske gravskikken opphører på 1000-tallet.

Vi finner ingen indikasjoner på kristen innflytelse i gravene hverken på Borre eller på Gulli. På Kaupang kan det derimot se ut til at vi finner graver som muligens kan tolkes som kristne – eller graver med et visst kristent preg innenfor det hedenske gravfeltet. Det er funnet en gruppe kistegraver som skiller seg ut fra resten av gravfeltet, et relikvieskrin og et korssmykke. Disse tre faktorene alene gir imidlertid ingen grunnlag for å konkludere med at befolkningen på Kaupang var blitt kristne. Det kan ha vært flere grunner til at de kristne gjenstandene ble nedlagt i graven. Kaupang var som nevnt en urban bosettelse med gode kontakter til andre, kristne deler av Europa. Det er dermed mulig at personene i akkurat disse gravene kan ha vært kristne. Tilstedeværelsen av kristne symboler trenger likevel ikke bety at den gravlagte selv var kristen. Gjenstandene kan være ervervet gjennom både plyndringstokt og handel. Forskning tyder dessuten på at det har eksistert en viss toleranse innenfor hedendommen i forhold til andre guder og symboler, noe som også gjør det vanskelig å konkludere sikkert i forhold til disse funnene.

Spennende er det allikevel at korssmykket ble funnet på en del av gravområdet som skiller seg ut fra resten. Bikjholberget, hvor smykket ble funnet, inneholder 160 graver, hvor alle er inhumasjonsgraver. Her ser vi ikke den store variasjonen i gravformer som gjerne preger den hedenske gravskikken. Disse gravene var også enklere utstyrt enn gravene på andre gravfelt i området, noe som sammen med den ensformige gravformen, og funnet av et korssmykke kan antyde at noen av gravene her var for kristne tilreisende eller beboere. Det er allikevel ingen graver på Kaupang som med sikkerhet kan klassifiseres som kristne.

På Borre finner vi ingen kristne symbol i gravene, men alle de syv storhaugene er blitt utsatt for haugbrott. En av årsakene bak haugbrottene kan ha vært translatio, en kristen

etterbegravelse. På den måten kunne de kristne etterkommerne av den gravlagte sikre seg at vedkommende fikk en «ordentlig», kristen begravelse. Det er imidlertid mer sannsynlig at det er andre forklaringer på haugbrottene, ettersom de trolig skjedde kort tid etter haugleggingen, på et tidspunkt da kristendommen sannsynligvis ikke hadde fått et fotfeste i området. Hvis haugbrottene derimot skjedde i en overgangsfase, som kanskje er tilfelle for den yngste graven på Borre, haug 2, kan det tenkes at dette ble gjort da respekten for hedenske graver muligens forsvant med kristendommens innførelse.

På Gulli ser den hedenske gravskikken ut til å vedvare til omkring år 1000, kanskje så sent som rundt 1050. Her finner vi heller ingen symboler i gravene som kan klassifiseres som kristne, men liksom på Borre er gravene også her utsatt for haugbrott. Translatio kan være en mer sannsynlig årsak til haugbrottene på Gulli, ettersom gravene generelt er nedlagt senere enn på Borre.

På Borre ser det altså ut til at det tok to hundre år fra den hedenske gravskikken avsluttes til at det ble reist en kirke på stedet, rundt år 1100. Denne kirken er bygget i stein og det er usikkert om det har stått en eldre kirke av tre der tidligere.

De tidligste kirkene i Vestfold ser hovedsakelig ut til å være gårdskirker, noe som underbygges av at 70% av kirkene i Vestfold har gårdnavn. Dette var kanskje høgendeskirker, som ble bekostet av én enkelt person, og kirkene er i stor grad bygd på storgårder, hvor storbonden hadde råd til å reise et slikt bygg. Størrelsen på kirkene kan også indikere at de fleste kirkene i denne undersøkelsen er blitt bygget av stormenn på sine gårder. De tidligste kirkene var relativt små og var trolig ikke ment til å romme flere enn stormannen, og hans familie og venner. Større ritualer som gudstjenester hvor alle kunne delta ble trolig gjennomført ute, mens selve kirkebygget var reservert for eieren av kirken og gården.

Andre kirker kan ha blitt reist av felleskapet, såkalte herredskirker. Hof og Tjølling kirke kan trolig være eksempler på slike kirker. Begge disse kirkene er reist over eller i nærheten av hedenske kultplasser.

Kirkene i Vestfold er spredt utover hele regionen, og kirkene som inngår i denne undersøkelsen ble bygget i et tidsrom på om lag to hundre år, fra 1000-tallet til år 1200, og det ser ikke ut til at det er mulig å konkludere med at deler av regionen ble kristnet før andre. Dette betyr imidlertid ikke at det ikke finnes regionale forskjeller, men disse er det noe vanskelig å fange opp i det studerte materialet.

17 av de 18 kirkene i denne studien er anlagt på eller i nærheten av hedenske gravfelt og/eller kultplasser. Ramnes kirke er den eneste som avviker fra dette.

Denne studien tyder på at det er grunnlag for å snakke om kultstedskontinuitet ved de fleste av Vestfolds tidligste kirkesteder. Én av årsakene til at kirkene ble anlagt over hedenske gravfelt kan ha med eiendomsrett å gjøre – og dermed maktkontinuitet. Det er mulig at de samme ættene satt med makten både i hedensk og kristen tid, og at dette er årsaken til et sammenfall mellom hedenske gravfelt og lokaliseringen av tidlige kirker. Som vi har sett var det i flere tilfeller trolig disse ættene som hadde økonomi til å reise kirke på gården sin.

Andebu, Fon, og Nykirke kirke er likevel de eneste som tilsynelatende er anlagt direkte over eller ved hedenske graver. Dette markerer både et brudd i religion og en kontinuitet og videreføring i bruken av området – som fortsetter å bli brukt som gravsted inn i kristen tid.

Bare ved én kirke er det påvist kristne graver som kan ha vært eldre enn selve kirken. Dette er Peterskirken i Tønsberg, hvor de eldste gravene tilsynelatende er eldre enn gulvlaget i kirken, fra cirka år 900-1000, mens kirken ble reist rundt år 1100. Her kan det se ut som om det har vært en overgangsfase i den tidligste kristendommen, der folk fikk en kristen begravelse på et vigslat kirkested før selve kirken ble bygget.

De tidligste kirkene som inngår i denne studien ser ut til å ha blitt reist på 1000-tallet, majoriteten på 1100-tallet, dette er kort tid etter den hedenske gravskikken opphører på Gulli. Gullis nærmeste kirke, Sem som også ble reist på 1000-tallet ligger kun to kilometer unna det hedenske gravfeltet. På Borre opphører gravskikken noe tidligere, rundt år 950, og Borres kirke ble reist cirka år 1100. På Kaupang opphører gravskikken noe tidligere enn på Gulli, rundt år 1000, og den nærmeste kirken er Tjølling, cirka tre kilometer nord. Tjølling kirke ble trolig også reist på 1100-tallet. Kirken ligger såpass langt vekk fra de førkristne gravfeltene på Kaupang at det blir problematisk å snakke om kultstedskontinuitet i forhold til disse. Mye tyder imidlertid på at det kan ha foregått kulthandlinger på Tjølling – i nærheten av der kirken ble bygget. Her er det påvist et kokegropfelt som trolig kan knyttes til hedensk kultus. Samtidig er det viktig å understreke at Tjølling kirke ikke tilhører de tidligste kirkene. Dette gjør at det trolig har vært et opphold i kultutøvelsen på stedet – fra kokegropfeltet avtar på 500/600-tallet og til kirken blir bygget - noe som gjør det vanskelig å snakke om kultstedskontinuitet.

Det samlede materialet fra Vestfold som inngår i denne oppgaven, både hedenske graver og tidlige kirker, tyder på at overgangen mellom hedendom og kristendom har vært en relativt

langvarig prosess, fra ca. 950 til 1050. Menneskene som levde i området, for eksempel på Kaupang, har kjent til kristendommen lenge før vi finner indikasjoner på at området ble kristnet. Som det kommer frem av diskusjonen over kan det ha vært et multikulturelt og delvis også multireligiøst samfunn på Kaupang under vikingtiden.

Nærheten mellom kirkesteder og tidligere hedenske grav- og/eller kultplasser vitner i flere tilfeller om kultstedskontinuitet. Hvorvidt dette skal forstås som en markering og maktdemonstrasjon fra den kristne kirken sin side, eller om det er et resultat av maktkontinuitet er vanskelig å avgjøre. Kanskje var det også et poeng i den første kristne fasen å gjøre overgangen til den nye religionen så skånsom som mulig ved at de samme områdene som stod sentrale under hedensk kultutøvelse fortsatt er viktige under kristendommen. Vestfold føyer seg slik inn i det mer generelle bildet en har av overgangen mellom hedendom og kristendom her i landet. Vi finner noen indikasjoner på kristen innflytelse i hedenske graver, men det er hovedsakelig når den hedenske gravskikken opphører, og reisingen av de tidligste kirkene i Vestfold som kan fortelle oss når kristendommen begynte å få innpass i regionen.

Litteraturliste

Aannestad, H. A. (2011) Kulturmøter i vikingtid. Importgjenstander i gravene på Gulli, i Lars Erik Gjerpe (red.) *Hauglagt: vikingenes gravskikk på Gulli*. Tønsberg: Vestfoldmuseene, Midgard historisk senter Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, s. 38-43.

Bagge, S. (2005) Christianization and State Formation in Early Medieval Norway, *Scandinavian Journal of History*, 30(2), s. 107-134.

Bergh, O. (1954) *Høyjord stavkirke*. Tønsberg: Ukjent

Berner, C. (1951) Sem Kirke. *Sem og Slagen*, (1), s. 5-13.

Birkeli, F. (1973) *Norske steinkors i tidlig middelalder: et bidrag til belysning av overgangen fra norrøn religion til kristendom*. Oslo: Universitetsforlaget.

Blindheim, C. (1960) Kaupangundersøkelsen etter 10 år, *Viking*, 24(1960), s. 43-68.

Brendalsmo, J. A. (1988) *Søndre Hella – Nøtterøys flotte gravfelt*. Tilgjengelig fra: <https://www.notteroyhistorielag.no/sondre-hella-notterøys-flotte-gravfelt/> (hentet: 4. mai 2021)

Brendalsmo, J. A. (1989) *Peterskirken, dens kirkegård og det eldste Tønsberg*. Tønsberg: Riksantikvaren.

Brendalsmo, J. A. (1990) Kirkesteder i Vestfold: hvem bygde kirker og hvorfor – hvor ble kirkene bygd og hvorfor? I Brendalsmo, J. A. og Veaa, E. (red.) *Vestfoldkirkene – bygning, landskap og samfunn*. Tønsberg: Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Tønsberg, s. 37-53.

Brendalsmo, J. A. (1991) Å ta trua. Religion og makt under statsdannelsen i Norge, i Wik, B. (red.) *Sentrum – Periferi. Sentra og sentrumsdannelser gjennom førhistorisk og historisk tid*. Trondheim: Universitetet i Trondheim, Vitenskapsmuseet, s. 331-345.

Brendalsmo, J. A og Røthe, G. (1992) Haubrott eller de levendes forhold til de døde. *Meta*, 92(1-2), s. 84-119.

Brendalsmo, J. A. (1994) Nye tider – nye skikker? I Hansen, J. I. og Bjerva, K. G. (red.) *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag, s. 103-117.

Brendalsmo, J. (2016) *Kildegjennomgang: Middelalderske kirkesteder i Vestfold fylke*. Riksantikvaren.

Birkeli, F. (1979) *Norge møter kristendommen: fra vikingtiden til ca. 1050*. Oslo: Aschehoug.

Birkeli, F. (1982) *Hva vet vi om kristningen av Norge?* Drammen: Universitetsforlaget.

- Cannell, R og L. O. C. (2010) *Bosetningsspor. Hedrum prestegård, 2050/1, Larvik kommune, Vestfold*. Rapport, arkeologisk utgravning, saksnr./arkivnr. 2008/7055. Oslo: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Christie, H, (1960) Kirkebygningen, i Christie, H., Christie, S., Seierstad, A., Selvig, R. (red.) *Hedrum kirke: kirke og menighet i 900 år*. Larvik: Ukjent, s. 9-32.
- Den Norske Kirke (2006) *Vestfolds vakre middelalderkirker*. Tilgjengelig fra: <https://kirken.no/globalassets/bispedommer/tunsberg/dokumenter/tema-om-bispedømmet/middelalderkirker-i-vestfold.pdf> (Hentet: 26. april 2021).
- Engelstad, E. S. (1927) *Hedenskap og kristendom I: Sen vikingetid i indlandsbygdene i Norge*. Bergen: Bergens museum.
- Engelstad, E. S. (1929) *Hedenskap og kristendom II: Trekk av vikingetidens kultur i Øst-Norge*. Oslo: Universitetets Oldsaksamling.
- Eriksen, A. (1994) Lovekirker i Vestfold, i Hansen, J. I. og Bjerva, K. G. (red.) *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag, s. 142-157.
- Eriksson, J. E. G. (1997) Bosetningens forutsetninger, i Eriksson, Jan E. G. red. og Thoresen, P. (red.) *Gamle Tønsberg: Middelalderbyen*. Tønsberg: Stiftelsen Gamle Tønsberg, s. 15-18.
- Gansum, T. (2008) Hallene og stavkirkene – kultbygninger i en overgangstid, i Chilids, K., Lund, J., Prescott, C. (red.) *Facets of archeology. Essays in honour of Lotte Hedeger on her 60th birthday*. Oslo: Unipub, s. 199-214.
- Gellein, K. (2007) *Kristen innflytelse i hedensk tid? En analyse med utgangspunkt i graver fra yngre jernalder i Hordaland*. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Gjerpe, L. A. (2005) *Gravfeltet på Gulli. E-18-prosjektet Vestfold bind 1*. Oslo: Kulturhistorisk museum, Forminneseksjonen.
- Gjerpe, L. A. (2011) Hvem er begravd på Gulli, i Gjerpe, L. E. (red.) *Hauglagt: vikingenes gravskikk på Gulli*. Tønsberg: Vestfoldmuseene, Midgard historisk senter Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, s. 10-14.
- Gran, E. (1992) *Fon kirke gjennom tidene*. Fon: Fon menighetsråd.
- Gräslund, A-S. (2002) *Ideologi och mentalitet: om religionsskiftet i Skandinavien från en arkeologisk horisont*. Uppsala: Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet.
- Gräslund, A-S. (1980) *The burial customs: a study of the graves on Björkö*. Stockholm, Akademien.

- Gräslund, A-S. (1992) Kontinuitet – myt eller virklighet? Om arkeologins muligheter att belysa problemet, i Nilsson, B. (red.) *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*. Uppsala: Projektet Sveriges kristnande, s. 129-150.
- Haraldsen, T. H. (1992) *Utvidelse av kirkegård, Borre Prestegård Gnr. 15, Bnr. 1, Borre kommune, Vestfold*. Rapport, arkeologisk utgravning, Aksesjonsnr. 91/99.
- Haugestad, W. mfl. (1999) *Hof og Vassås kirker 800 år*. Hof: Hof, Eidsfoss og Vassås menighetsråd.
- Härke, H. (1992) *Angelsächsische Waffengräber des 5. bis 7. Jahrhunderts*. Köln: Rheinland-Verlag
- Helleland, B. (1994) Sosiale og religiøse uttrykk i stadsnamn, i Hansen, J. I. og Bjerva, K. G. (red.) *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag, s. 205-214.
- Hærnes, P. (1995) Kristen innflytelse i Rogalands vikingtid, i Lidén, H-E. (red.) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 80-121.
- Hårdh, B. (2007) Hacksilver and Ingots, i Skre, D. (red) *Means of exchange, Dealing with Silver in the Viking Age*. Danmark: Aarhus University Press, s. 95-118.
- Iversen, F. (1999) *Var middelalderens lendmannsgårder kjerner i eldre godssamlinger?* Hovedfagsoppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Keller, C. (1994) Noen tanker om Borre-haugenes beliggenhet, i Hansen, J. I. og Bjerva, K. G. (red.) *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag, s. 95-102.
- Krohn-Holm, J. W. (1982) *Hedrum bygdebok, bind 1*. Hedrum: Hedrum kommune.
- Lidén, H-E. (1995) De tidlige kirkene: hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan, i Lidén, H-E. (red.) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 129-141.
- Myhre, B (1994a) Haugbrott eller gravplyndring i tidlig kristningstid, i Hansen, J. I. og Bjerva, K. G. (red.) *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag, s. 68-86.
- Myhre, B (1994b) Arkeologiske kilder og Ynglingeætten, i Hansen, J. I. og Bjerva, K. G. (red.) *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag, s. 51-56.
- Myhre, B og Gansum, T (2003) *Skipshaugen 900 e.Kr. Borrefundet 1852-2002*. Vestfold: Midgard historisk senter, Vestfold fylkeskommune, Kulturvirksomheten.
- Myhre, B (2015) *Før Viken ble Norge. Borregravfeltet som religiøs og politisk arena*. Tønsberg: Vestfold fylkeskommune.

- Nordeide, S. W. (2011) *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*. Belgia: Brepols.
- Olavsson, T. (1914) *Ældre Borgartingslov*. Kristiania: P. Soelberg.
- Olsen, O. (1966) *Hørg, hov og kirke: historiske og arkæologiske vikingetidsstudier*. København: Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S.
- Sandes, J. (1987) Hedensk kultus og kristen kirke, i Hagland, J. A., Faarlund, J. T, og Rønhovd, J. (red.) *Festskrift til Alfred Jakobsen*. Trondheim: Tapir, s. 144-152.
- Sigurðsson, J. V. (2003) *Kristninga i Norden, 750-1200*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Skipstad, E. M. (2009). *Kvinner og kristendom på Vestlandet. En undersøkelse med utgangspunkt i graver fra yngre jernalder i Sogn*. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen, Bergen.
- Skre, D. (1995a) Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge, i Lidén, H-E (red.) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 170-233.
- Skre, D. (1998) Missionary Activity in Early Medieval Norway. Strategy, Organization and the Course of Events, *Scandinavian Journal of History*, 23(1-2), s. 1-19.
- Skre, D. (2007a) Introduction, i Skre, D (red.) *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1*. Danmark: Aarhus University Press, s. 13-22.
- Skre, D. (2007b) The Skiringssal Thing Site Þjóðalyng, i Skre, D (red.) *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1*. Danmark: Aarhus University Press, s. 385-406.
- Skre, D. (2007c) Excavations of the Hall at Huseby, i Skre, D (red.) *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1*. Danmark: Aarhus University Press, s. 223-243.
- Skre, D. og Pilø, L. (2011) Introduction to the site, i Skre, D (red.) *Things from the Town Artefacts and Inhabitants in Viking-age Kaupang Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 3*. Danmark: Aarhus University Press, s. 17-26.
- Skullerud, A og Skogsfjord, A. (2009) *Bosetningsspor. Tjølling prestegård 1038/1. Larvik kommune, Vesfold fylke*. Rapport, arkeologisk utgravning, saksnr./arkivnr. 2002/8790. Oslo: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.
- Solberg, B. (2003) *Jernalderen i Norge. Ca. 500 f.Kr. – 1030 e.Kr*. Oslo: J. W. Cappelens Forlag.
- Solberg, B. (2015) From Paganism to Christianity in Norway – An Examination of Graves and Grave Finds, i Baug, I., Larsen, J. og Mygland, S. S. (red.) *Nordic Middle Ages – Artefacts, Landscapes and Society. Essays in Honour of Ingvild Øye on her 70th Birthday*. Bergen: UBAS, s. 275-288.

- Solli, B. (1995) Fra hedendom til kristendom. Religionsskiftet i Norge i arkeologisk belysning. *Viking*, (58), s. 23-48.
- Solum, S. (1960) *Vestfold's kirker*. Tønsberg: Tønsberg bispedømmeråd.
- Steinsland, G. (1992) Nordisk hedendom, i Else R. (red.) *Viking og Hvidekrist. Norden og Europa 800 – 1200*. København: Nordisk Ministerråd, s. 144-151.
- Steinsland, G. (1995) Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen? I Lidén, H-E. (red.) *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 9-28.
- Steinsland, G. (1994) Fra hedendom til kristendom. Religionsskiftet – et resultat av endrede politiske forhold, i Hansen, J. I. og Bjerva, K. G. (red.). *Fra hammer til kors. 1000 år med kristendom. Brytningstid i Viken*. Oslo: Chr. Schibsteds Forlag, s. 17-32.
- Steinsland, G. (2005) *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*. Oslo: Pax Forlag.
- Sten, S og Vretemark, M. (1988) Storgravsprosjektet — osteologiska analyser av yngre järnålderns benrika brandgravar, *Fornvännen. Journal of Swedish Antiquarian Research*, 83, s. 145-156.
- Stylegar, F. A. (2007) The Kaupang Cemeteries revisited, i Skre, D (red.) *Kaupang in Skiringssal. Kaupang Excavation Project Publication Series, Volume 1*. Danmark: Aarhus University Press, s. 65-126.
- Svendsen, H. B. og Sem og Slagens bygdebokkomité (1959) *Sem og Slagen: en bygdebok: Bind 2, Del 1: Kulturhistorie*. Tønsberg: Sem og Slagens bygdebokkomité.
- Teigen, L. H. (2015) *Fra hedendom til kristendom: hva forteller gravmaterialet fra Sunnmøre om tidlig kriter innflytelse?* Masteroppgave. Bergen: Universitet i Bergen.
- Thoresen, P (1985) Nøtterøy kirke i middelalderen, i Lande, O. og Aarvik, E. (red.) *Nøtterøy kirke 800 år*. Larvik: Nøtterøy menighetsråd, s. 17-20.
- Thoresen, P. (1997) " ... Tønsberg er den ældste Kiøbstæd i Norge, det maa da bevises" (Jens Müller), i Eriksson, Jan E. G. og Thoresen, P. (red.) *Gamle Tønsberg: Middelalderbyen*. Tønsberg: Stiftelsen Gamle Tønsberg, s. 9-14.
- Tønning, C. mfl. (2020) Halls at Borre: the discovery of three large buildings at a Late Iron and Viking Age royal burial site in Norway, *Antiquity*, 94 (373), s. 145–163.
- Tveito, O. (2011a) *Gravskikk og kristning: en analyse i skandinavisk perspektiv 9.-11. århundre*. Oslo: Novus forlag.
- Tveito, O. (2011b) Etableringen av kirkegårder i norsk kristningstid. *Norsk Teologisk Tidsskrift*, 112(1), s. 15-33.
- Ødegaard, M. (2017) *Kokegropfelt. Lunde, 1033/1, Larvik, Vestfold*. Rapport, arkeologisk utgravning, saksnr./arkivnr. 2011/4403. Oslo: Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo.

Østmo, M. A. (2011) Gravskikk på Gulli i vikingtid, i Lars Erik Gjerpe (red.) *Hauglagt: vikingenes gravskikk på Gulli*. Tønsberg: Vestfoldmuseene, Midgard historisk senter Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo, s. 16-21.

Øye, I. (1998) *Samfunn i endring: fra vikingtid til reformasjon*. Bergen: Bryggens Museum.

Wasberg, G. C. (1988) Fra høvdingesentrum til kirkested, i Holmsen, B og Tveten, H (red.) *Tanum kirke i Brunlanes 800 år*. Menighetsrådet: Larvik, s. 18-20.

Vedlegg

Figurliste

Figur 1: Noen av gravhaugene på Borre.....	s. 16
Figur 2: Graver på Kaupang.....	s. 26
Figur 3: Kirkesteder (grønn) og nærliggende kult-/gravplass (rød) i Vestfold.....	s. 28
Figur 4: Oversikt over utgravning og kokegroper på Tjølling. Hentet fra Skre, 2007b, s. 399.....	s. 34
Figur 5: Oversikt over Tjølling, Vettrir og Helgefjell. Hentet fra Skre, 2007b, s. 391.....	s. 35
Figur 6: Tjølling kirke.....	s. 36

Fotograf forsidebilde: Fredrik Johansen

Tabelliste

Tabell 1: Kriterier til hedensk/kristen grav.	s. 15
Tabell 2: Oversikt over storhaugene på Borre.	s. 18
Tabell 3: Oversikt over utvalgte graver på Gulli.	s. 21
Tabell 4: Oversikt over aktuelle graver på Kaupang.	s. 25
Tabell 5: Kirker i Vestfold fra år 1200 eller eldre.....	s. 27